

A RÁKÓCZI SZABADSÁGHARC LEGFONTOSABB KATONAI SZABÁLYZATAI

Markó Árpád, a történettudomány kandidátusa —
Tóth Gyula főhadnagy

A kuruc szabadságharc katonai szabályzatainak kérdéscsoportjával részletekbe menően eddig még nem foglalkoztak történészeink. Nagyjából ismertük a megjelent szabályzatok keletkezésének történetét, szövegét különféle kiadványokból, de ezek problémái mindig csak mint Rákóczi életével, a szabadságharc történetével lazán összefüggő, többé-kevésbé fontos részletkérdések jelentkeztek. Thaly Kálmán érdeme, hogy legelőször kísérelte meg e katonai szabályzatok történelmi jelentőségét meghatározni, a kuruc hadsereg fejlesztésében betöltött szerepüket felmérni. Thaly forráspublikáló tevékenysége napvilágra hozta a legfontosabb edictumokat és regulamentumokat, és az őt követő kutatók jórészt Thaly eredményeire támaszkodtak. A kutatás irányát Thaly két alapvető munkájában határozta meg: a) a Ludovika Akadémia Közlönyének 1876. évfolyamában közzétett dolgozatában,¹ b) addigi eredményeit összefoglaló és kiegészítő kitűnő tanulmányában: *Irodalom és Miveltségtörténeti Tanulmányok a Rákóczi-korból* (Budapest, 1885. V. fejezet). Márki Sándor Rákócziról írott nagyszabású életrajzában — Thaly nyomdokain járva — felismerte Rákóczi szabályzatszerkesztő tevékenységének fontosságát, de a problémák megoldásához nem vitte közelebb a kutatást. (Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc. Magyar Történeti Életrajzok*. Budapest, 1909. II. kötet, 6. könyv. 89—236. oldalakon.) Markó Árpád sok új vonással gazdagította az addig megrajzolt képet (*II. Rákóczi Ferenc a hadvezér*, Budapest, 1934. II. fejezet), de a kutatás jelenlegi stádiumában nem elégedhetünk meg az akkori eredményekkel. Esze Tamás, akinek széleskörű levéltári és könyvészeti kutatásai az elmúlt évek során számos új problémára hívták fel a figyelmet, a tanulmányunkban található adatokat, valamint elméleti megállapításait szívesen bocsátotta rendelkezésünkre. Ez úton mondunk köszönetet neki.

¹ Thaly Kálmán: *A magyar katonai irodalom a XVIII-ik század elején*. LAK. 1876. 827. és 903. o.

Tanulmányunk célja az, hogy felmérje a katonai szabályzatok vizsgálatában eddig elért eredményeket, nemismert szabályzatokat tárjon a történészek és hadseregünk elé, rámutasson ismereteink azon hiányosságaira, ahol a kutatóknak az elkövetkező években fel kell deríteniök a rejtve maradt láncszemeket. A teljességet sem a tanulmány terjedelme, sem jelenlegi ismereteink nem teszik lehetővé. Munkánkban szakítunk a szabályzatok eddigi tárgyalásmódjával, a kronológiai rendszerezéssel,² és fajták szerint — mondhatnánk műfajilag — kívánjuk megrajzolni a fejlődés vonalát. Külön-külön csoportba kerülnek a regulamentumok, az edictumok, a várvédelmi utasítások, a particularis regulamentumok és az egyéb, alkalmi jellegű szabályzatok. Ez a tárgyalásmód — véleményünk szerint — lehetővé teszi az összekuszálódott szálak szétbontását, az elért eredmények és meg nem valósított tervek tisztázását.

A Rákóczi szabadságharc katonai szabályzataiban a magyar nép hősi erőfeszítései tükröződnek, és méltán gazdagítják hagyományaink újjászülető örökségét. Ennek feltárását kívánja szolgálni tanulmányunk.

a) Regulamentumok.

Hosszú idő és tapasztalatgyűjtés előzte meg a kuruc szabadságharc indulását, melynek nagy eseményeit jól ismerjük. E történelmi napok ereje két alkalomban sűrűsödött össze: mindkettő Rákóczinak és népének találkozásáról beszél. Az egyik találkozás eredménye a kuruc célokat megformáló Brzezan-i kiáltvány, a másiké a feladatok megvalósítására hivatott néphadsereg születése: Rákóczi találkozása Klimiec-nél népével. Az utóbbira Rákóczi így emlékezik:

„...megszálltunk egy Klinec nevű faluban... Nagyobb biztonság céljából elrendeltem, vezessék hozzám a hegy tulsó oldalán tartózkodó csapatokat. Déltájban érkeztek, botokkal és kaszákkal felfegyverezve... Miután az így összegyűlt kis parasztsereg első örömkitérőseit mérsékeltem... Kihirdettem a haditörvényeket és bírót rendeltem a fegyelem fenntartására. Kezdetől fogva szigorú és igazságos példákat akartam szolgáltatni a vétkesek ellen...³ Rákóczi tehát ebben a pillanatban — bár csak ösztönösen — helyesen ismerte fel az elkövetkező évek legfontosabb feladatát: szűkös körülmények között megkezdte a hadsereg szervezését. A kuruc hadnak megindulásától kezdve voltak hadgyűjtő hadnagyai, akiket Rákóczi és generálisai „Előbb-előbb küldenek a hadaknak szaporítására“, a falukra húzódott, mocsarakban, erdőségekben bujdokló csapatok seregbe gyűjtésére. E lelkesítő, komoly nehézségeket rejtő munka elvégzésére csak „becsületes, hazájukat szerető hadnagykot“ küldtek ki, „kik is a velük levő hadat jó fegyelemben tartván, a szegénység háborgatására okot nem szolgáltatnak.“ E hadgyűjtő hadnagyk jó mun-

² Az említett történetírók valamennyien ezt a módszert követték.

³ II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. (Fordította: Vas István. Bp. 1948.) 32—33. o.

káját dicsérik az 1703. év ragyogó eredményei,⁴ a dicsőséges tiszántúli hadjárat, az erdélyi győzelmek, a felvidéki előnyomulás. Rákóczi, aki maga is újonc volt a katonai tudományokban,⁵ jól látta, hogy az elért sikerek hamar veszendőbe mennek, ha a népfelkelésből támadó harcra kész, ellenséggyűlölő tömegeket nem szervezik meg reguláris alapon működő, fegyelmezett néphaddá.⁶ A nagyerejű forradalmi lendületet szervezni kellett, mert az országra váró feladatokat csak akkor lehetett teljesíteni, ha a néphadsereg lelke és szíve, az önfeledten táborba siető jobbágy öntudatos, katonailag képzett és fegyelmezett katonája lesz a kuruc hadseregnek. A hadseregszervezés sokirányú feladataival foglalkoznak a kezdetől nyomunkkísérhető regulamentumok, más szóval szervezési szabályzatok.

A regulamentum fogalomköre sokkal szélesebbre bővül, mint eddig gondoltuk.⁷ Az ónódi Regulamentum Universale nem egyszerre és történelmi előzmények nélkül toppan be a kurucok életébe, hanem hosszú, megfeszített munka után kerül a szabadságharc legnagyobb alkotásai közé.

Mit értünk regulamentumok alatt? A *regulamentum hadseregszervezéssel, közelebről a haderő felállításával, beosztásával, élelmezésével, fizetésével*, tehát ellátásával foglalkozó olyan szervezési szabályzat, amely az egész hadsereg, de sajátosan egyes részeire vonatkozóan is meghatározza a csapatok életét, anyagi körülményeit, végeredményben a hadsereg létét, fenntartását érintő alapvető szabályokat.

Az 1703-tól 1707-ig terjedő időszakban az írásos regulamentumok formálják a kuruc hadsereg szervezetét. Részletes ismeretük nélkül meg sem kísérelhetjük annak megállapítását, hogy mik kerültek át ezekből az egész kuruc hadsereg gyakorlatába, és mik maradtak meg egyes ezredek határain belül. A jelenleg ismert forrásokból csak arra lehet következtetnünk, hogy az első időszakban kiadott szervezési táblázatok, fizetési lajstromok, élelmezési kimutatások⁸ kezdetben az egyes ezredekre vonatkoztak, és fokozatosan lettek általános érvényűek a kuruc hadsereg összes reguláris ezreideiben. Érthető és természetes ez a fejlődés. Rövidlátásra vallana, ha Rákóczitól és vezérkarától már a kezdeti hónapokban olyan egységes szervezési szabályzatot követelnénk, amely akkor gazdasági, politikai, helyzeti okok miatt nem jöhetett létre.

⁴ Tevékenységükről részletesen beszél Esze Tamás kitűnő tanulmányában: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. A történettudomány kérdései 12. sz. füzet Bp. 1951.

⁵ Többször beszél erről Emlékirataiban és leveleiben is.

⁶ A regularitás és irregularitás sokat vitatott problémájában e tanulmányunk nem kíván állástfoglalni, ez egy későbbi munkában kerül megvilágításra.

⁷ Regulamentum címszó alatt eddig csak az Onód-i alkotást tárgyalták.

⁸ Ilyenek találhatóak az O. L. gyűjteményeiben (a legtöbb a Rákóczi szabadságharc levéltárában). Egy kezünkben levő példány címe: „Az így Ezer Feő Tiszteinek, s Mester Embereknek Menstruális fizetések“ 1704. június 21-ről. Élelmezési táblázatot közöl Hornyik János: Kecskemét város története (Kecskemét 1860-tól. IV. kötet.) című munkájában.

A regulamentumok születése egybeesik a kuruc had szaporodásával, visszatükröződik bennük a fejlődéssel járó nehézség éppúgy, mint a sikerekkel növekedő, bontakozó felemelkedés.

Az egységes regulamentum megalkotásához vezető út fontos állomásai a *capitulációk*. Ezeket eddig a történetírás a fejlődés vonalának megrajzolásakor nem vette figyelembe, összegyűjtésükre jóformán semmi nem történt. A *capitulatio* olyan megállapodás, amelyet egy kinevezett ezredessel köt Rákóczi vagy Bercsényi az alárendelt ezred tagjainak szervezetéről, ellátásáról. Ilyent létesített például 1705 végén Rákóczi a svéd Stolzenberggel,⁹ amikor megbízta, hogy Lengyelországban egy dragonyos ezredet állítson fel a szabadságharc támogatására. A fejedelem pátense részletesen rendelkezik az ezred szervezetéről, zsoldjáról, a felszerelés és lovak megszerzéséről, az ezredes hatásköréről. A *capitulációk* azért fontos nyomai a regularizálási folyamatnak, mert: 1. ilyent csak reguláris ezredparancsnokokkal kötnek, 2. bennük kifejezésre jut a legjobb megoldás keresése, a harcoló csapatok — lehetőleg teljes — kielégítésének vágya, 3. a felső vezetés széleskörű tapasztalatszerzésének bizonyítékai.

A tapasztalatok állandó gyarapítására azért volt szükség, mert a hadsereg fejlődésével párhuzamosan új és új igényeket kellett kielégíteni, a régi regulamentumok helyébe újak kívánczoltak, melyek helyesen tükrözték a fejlődésben elért eredményeket, a regularizálás sajátosságait. Rákóczi többször figyelmeztette hűséges segítőtársra, Bercsényi, hogy nem szabad a megkezdett úton megállni, figyelni kell a jogos panaszokra, sőt lehetőségként még azt is javasolta, hogy „Csak nem látnék jobb módot abban, mintha ezen Reguláris Hadnak az császár regulamentuma szerint fizettetne Nagyságod.”¹⁰

Valamennyi fizetési lajstrom, ellátási rendelkezés összegyűjtése után a kutatás választ adhat arra, hogy kezdettől miként alakult a hadsereg fizetési rendje, milyen fokozatokon haladt át, míg végleges szabályozása, a Regulamentum Universale megjelent. E forrásoknak a gazdaság, — (pénz) történet adataival való összevetése arra deríthet fényt, hogy a pénz vásárlóerejének csökkenése vagy emelkedése milyen mértékben befolyásolta a harcoló csapatok ellátottságának állapotát, a reguláris ezredek katonáinak anyagi helyzetét.¹¹

⁹ Lásd Wagner Aurél: A diplomáciai viszony XII. Károly és II. Rákóczi Ferenc között a poltavai csatáig. (Bp. 1928.) és Péterffy L.: XII. Károly svéd király magyar összeköttetései (Arad 1907). A pátens címe: „Capitulatio regiminis Stolzenbergiani”. Több *capitulatio* jelenik meg a Hadtörténelmi Intézet kuruc-kori kiadványában.

¹⁰ Bercsényi levele Rákóczihoz Ecsedről 1705. szept. 30-án. O. L. Forgách-Miss.

¹¹ E kérdés megvilágítására legjobb kísérletek: Hildenstab György: Közgazdasági viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában (Székelyudvarhely 1910.), Takáts Sándor: A rézpénz, mint országos csapás (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Bp. 1903.), Biloveszky J.: Adalékok a rézpénz és az adózás történetéhez II. Rákóczi Ferenc korában (Veszprém 1913—14.).

A Regulamentum Universale-t évek alapos tapasztalata, az útkeresés fázasztó munkája előzte meg. Nem egykönnyen ment elfogadtatása sem.

Hogy a Szécsény-i országgyűlésen széleskörűen kibontakozó rendi ellenállás mennyiben érintette a Regulamentum Universale ügyét, az eddig ismert adatokból megállapítani nem tudjuk. A detronizáció kérdésével együtt ez is nyitott, de nagy érdeklődésre igényt tartó probléma marad.¹²

1706 utolsó hónapjaiban már javában folytak a tárgyalások az 1707 nyarára tervezett ónódi országgyűlés előkészítésére. Rákóczi elérkezettnek látta az időt, hogy ezen az országgyűlésen a katonai élet minden vonatkozására mérvadó általános szervezeti és szolgálati-, törvénykezési szabályzatot fogadtasson el, és nyilván figyelembe vette azt az ellenállást, amellyel az elmúlt években a rendek részéről találkozott. Az ónódi nagy szabályzatok előkészítő munkája a regulamentumokat és edictumokat egyaránt érintette, s a könnyebb megértés kedvéért itt nem választjuk szét a regulamentumra és az edictumra vonatkozó munkafázisokat. Ezt a megoldást az indokolja, hogy az ónódi gyűlésen együtt tárgyalták a katonai szabályzatok különféle fajtáit, és azokat egy artikulusban foglalták össze. Az Univesale-k megszerkesztésére mind Rákóczi, mind Bercsényi, de katonai tanácsadóik is áttanulmányozták a már kiadott műveket, és használható részeit változtatás nélkül be dolgozták a nagy szabályzatokba. A Rozsnyón 1706 december 18—1707 február 5-e között lefolyt tanácsuléseken a katonai kérdések alig kerültek szóba, de Bercsényi mindjárt azután hozzáfogott az új szabályzatok, elsősorban a Regulamentum megszerkesztéséhez. 1707 február 15-én írja Ungvárról, hogy „... az Regulamentummal több munka van, mint sem véltem, csak legalább is még négy napot elfoglal...”¹³ Néhány nap múlva, február 20-án pedig amiatt panaszkodik, hogy „... A mindennapi munka expedíciója vette el üdömet az Regulamentum elkészítésitül, kit igen szükségesnek látok lenni, addig míg Nagyságodnak indulása léssen.”¹⁴

Az ónódi országgyűlés (1707 május 31—június 22.) a szabadságharc legjelentősebb eseménye, katonai szempontból is a szabadságharc történetének legmagasabb pontját jelenti. Az ott előterjesztett katonai Regulamentum és Edictum „Rákóczi hadvezéri tevékenységének legkitűnőbb eredménye.”¹⁵ A szabályzatok előkészítését már hónapok óta egy külön

¹² A Szécsény-i országgyűlés törvénycikkeit közölte Rummy K. Gy.: Actorum conventus Széchényensis fragmenta (Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, Pest 1815—1817.), de sem ebből, sem a későbbi forrásmunkákból, feldolgozásokból e kérdésre választ nem kapunk.

¹³ Archivum Rákóczianum. V. kötet. 360. o.

¹⁴ U. o. 364. o.

¹⁵ Wellmann Imre: Az ónódi országgyűlés történetéhez. Szertpétery-Emlékkönyv, Bp. 1938. 98. o.

e célra összeállított bizottság végezte Besztercebányán, Bercsényi elnökletével, melynek munkáját e minden szempontból nagyszerű alkotások dicsérik.¹⁶

Az ónódi gyűlés határozatait 24 articulusban foglalták össze. A 10. articulus tárgyalja „*A hadi regulamentum csinálásáról*” cím alatt a kiadás indoklását. Szükséges, hogy a sok panasz, sérelem orvoslására „... a vitézlő Rend élődése felől bizonyos rendtartás szabassék...” Ezt nemcsak a hadsereg kapja meg, de kiadják a vármegyéknek, városoknak, hogy megismerjék azt, és magukat ahhoz alkalmazzák. Rákóczi azonban fenntartja magának a jogot, hogy a hadak életében bekövetkehető változásokhoz mérten e szabályzatok kiegészítésére szükséges intézkedéseket tegyen.

A gyűlés berekesztése előtti napon, június 21-én került sor a hadi ügyek megtárgyalására. Az ülésen Sennyey István alkancellár elnökölt, az Edictum és a Regulamentum szövegét Kajaly Pál és Vay Ádám udvari marsall terjesztették a gyűlés elé.¹⁷ Rákóczi a törvényeket július 5-én szentesítette, és a lőcsei híres Brewer-féle nyomdában 2000 példányban kinyomatta. A *Regulamentum Universale*¹⁸ két nyelven, latinul és magyarul, félhasábosan nyomtatva látott napvilágot. Nem került nyomdába az Erdélyrel foglalkozó specialis regulamentum.¹⁹ A kuruc szabadságharc legfontosabb szervezési szabályzatának címe: „*Regulamentum Universale, Inclitorum Confoederati Regni Hungariae Statuum ac Ordinum tam Militarium, quam et ex parte Inclitorum Comitatum Liberrarum item ac Regiarum Civitatum, aliorumque, quorumvis observandum.*” A szokásos fejedelmi köszöntés után röviden ismerteti a szabályzat kiadásának indoklását. Történelmi példákat sorol fel: a nagy hadvezérek vezetete háborúk bizonyítják, hogy világraszóló győzelmeiket csakis tanult és fegyvelmezett seregekkel arathatták. Ezért fontos, hogy a magyarnak „...vele született vitézkedő, vérmes indulatát...” rendbe kell foglalnunk, és így „...kivesszük hatalmaskodó eszközeinek és fegyverének erejét kezeiből ellenségünknek.” Elérkezett az idő, amikor a tanulatlan hadból alakult hadinép rendes katonasággá alakuljon át, és hogy „...tudhassa mind a vitézlő rend, mind a Commissariatusság, a Nemes Vármegyék, Szabad Királyi Városok és azoknak minden lakosi, mihez kellessék kinek-kinek magát alkalmaztatni, kihez folyamodni, kitől keresni történhető bajának orvoslását.” Már eddig is adtak ki regulákat, de szükséges, hogy most ezt az összefoglaló regulamentumot is közzétegyék.

¹⁶ Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér. Bp. 1934. 59–60. o.

¹⁷ Áldásy Antal: Az 1707. évi ónódi országgyűlés története. Bp. 1895. 94. o.

¹⁸ A Nemzeti Múzeum birtokában lévő bőrkötésű példányban a két szabályzat egybekötve található. Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSZK). Régi Magyar Könyvtár (továbbiakban RMK) 1734. szám.

¹⁹ Thaly: I. m. 295–296. o. Egyik példánya az OSZK. kézirtárában van.

A *Regulamentum Universale* hét részre tagozódik.

Az első rész létszám és fizetést táblázatot tartalmaz — „... minthogy a fizetés zabolája a Rendnek s az Engedelmességnek, — az egész Hadak fizetésének Rendi ekképen következik.“

Az 1. táblázat a „Generalstaab tartásának és fizetésének rendi.“ Fel-sorolja a tábornokok járandóságát személyekben, lovakban és készpénzben. Igen bőkezűen voltak ellátva. Bercsényi, mint Főgenerális, 150 emberre, 300 lóra kapott természetbeni járandóságot és 1200 forint hópénzt. De a legutolsó cancellista, írnok sem szűkölködött, lévén neki 2 személyi (orális) és 3 lóartási (equilis) portiója hópénzen kívül. A 2. táblázat a *Commissariat*us, azaz hadbiztosság személyzeti ügyeit szabályozza. A 3. a lovas testőrző hadakról intézkedik. Az ezredes (colonellus) járandósága 12 személy, 17 ló és 200 forint hópénz. A 4. a karabélyos had, azaz az udvari hadak gyalogsága, az 5. a mezei lovas had, a 6. a granatéros had, a 7. a testőrző gyaloghad, — a 8. a mezei gyaloghadról szól. A 9. a mesteremberek compániája és a „Minások“, azaz árkászok, műszaki csapatok fizetését tünteti fel. A 10. az „Ágyúk mellé rendelt segítő compánia“, — a 11. a Flintás compánia, a 12. Pattantyúsok és tüzes szerszámok compániájának tagozásáról és fizetéséről intézkedik. A gyalogos századparancsnoknak 5 személyi, 5 lóra való adag jár és 45 forint hópénz.

Második rész címe: A hadak fizetéséről, nyári tractamentumáról, ellátásáról, ruházatjáról, a regimentek cassájáról, a közterhekben való exemptiójáról, és más egyebekről. 12 pontra tagozva a fizetés, ruházat és abrak kiosztási módjairól, a lakosság hadi célokra szolgáló természetbeni hozzájárulásáról, újonc sorozó bizottságokról és a tisztek havi fizetésének minden forintja után egy garas levonásáról egy közös „regimentcassa“ céljára.

Harmadik rész címe: A mustrákról, recrutákról, lónak s fegyvernek, nemkülönbben ruházatnak administratioja módjáról és más ezekhez illő rendelkezésekről. 12 pontból áll. Évenként kétszer kell minden csapattestben mustrát, azaz létszámellenőrzést tartani. Részletesen intézkedik ezek előkészítéséről és lefolyásáról, az emberben, lóban és fegyverben mutatkozó hiányok pótlásáról. A mustrát végző hadi biztosnak a mustra alatt büntető joga is van.

Negyedik rész: 20 pontban tárgyalja „A hadak téli tractamentumáról és condescensiókról“ szóló utasításokat. A kvártélynak szétosztása, rendfenntartás, ellátás, elszámolás, csapatoknak nyári kihelyezése, beszállásolás alól mentesített épületek stb. A lakosság zaklatása, indokolatlan követelések támasztása szigorúan tilos.

Ötödik rész: A pénz collectiójának és cassájának rendiről, 8. pont a vármegyékre kivetett hadiköltségek beszedése, fizetőmesterek szolgálata, a pénzkezelés ellenőrzése, legmagasabb ellenőrző személy, — akihez minden elszámolásnak, stb. be kell érkeznie, az ország főgenerálisa (Bercsényi).

Hatodik rész: 9 pont A hadi generális commissariatusságáról. Az ország területén működő generalatusok (katonai területi parancsnokságok) körzetével összhangban a hadbiztosi területek, mai kifejezéssel élve, a hadtápszolgálat szabályozása. A lakosság és katonaság közti jó viszony ápolása.

Hetedik rész: A hadi törvényekről. Ez a fejezet a második ónódi szabályzat kiegészítése. Mivel az nyomtatásban kiadatik, — „...senki ügyét observato foro, — azon kívül ne prosequálja.“

Minden vezénylő tábornok mellé hadbíró lett beosztva. A törvénykezés első fóruma a kerületi hadbíroság, második a generális auditor, végső, legfelső fórum a Fejedelem, vagy főgenerális.

A Regulamentum Universale rövid záradékkal végződik, amelyben a határozványok szigorú megtartását kinek-kinek elsőrendű kötelességévé teszi. Keletkezése: „Költ Ónódnál lévő táborunkban, die Julii Anno 1707.“

Rákóczi foglalkozott azzal a tervvel is, hogy Erdély számára külön kiadásban jelenteti meg a Regulamentum Universalet. Thaly Kálmán talált egy érdekes példányt,²⁰ amely nem lett kinyomtatva, és speciálisan Erdély szervezésével foglalkozik. E kézirat szövege teljesen azonos a fent ismertetett regulamentum pontjaival, csupán a bevezetésben, befejezésben, továbbá keltezésében tért el attól. Ezekben a szövegrészekben még lelkesebben és melegebb hangon igyekszik a hazafias önérzetre hatni. A többi ónódi kiadványt Rákóczi, mint a magyarországi rendek vezérlő Fejedelme, a hazai törvényekre és az országgyűlésre hivatkozva adta ki, ebben a kéziratban elégségesnek tartja a maga fejedelmi jogára hivatkozni, amikor ezt mondja: „...fejedelmi méltóságunk teljesége szerint keményen parancsoljuk minden rendű erdélyi híveinknek...“ a szabályzat betartását. A kézirat keltezése két hónappal későbbi, 1707. szeptember 3-ról a Terebes melletti táborból.

A Regulamentum Universale a Rákóczi szabadságharc delelőpontján emelkedett törvényerőre, s benne összefoglaltak mindent, amiben a hadsereg vezetői regularizálási munkájuk során nagyot alkottak. Ez a mű szervesen beilleszthető az eddigi részregulamentumok fejlődési vonalába, és kiindulópontja lett a következő évek szervezési elveinek, esetenkénti módosításainak is. A hadtörténetírás azonban ennek megállapításával nem elégedhet meg. Megoldatlan maradt ugyanis a legérdekesebb és legfontosabb kérdés: mi valósult meg e szervezési-szabályzatból a gyakorlatban, hol és mikor találkozott össze a terv a valóság tényeivel? Ennek kiderítése a kutatás legfontosabb feladata. Ha a történetírás megnyugtatóan rávilágít az itt felmerült problémára, akkor választ tud adni arra is, hogy melyik időpont lett volna a legalkalma-

²⁰ Lásd előbbi jegyzetet.

sabb a Regulamentum Universale megjelenésére, késedelme ártott-e, vagy nem a szabadságharc nagy erőfeszítésének?

Végeredményben nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a regulamentumok kérdésében még nem látunk tisztán, a kuruckor vizsgálói a problémákat fel sem tárták, és a kutatásnak csak kis részét végezték el. Tanulmányunk ennek regisztrálása mellett néhány probléma felvetésével kíván szolgálni a komoly teendők jövőjének.

b) *Edictumok*

A szabályzatok második, nem kevésbé fontos csoportját a katonai edictumok alkotják. Modern gyakorlatban az edictumok szolgálati szabályzatnak felelnek meg, és a kuruc katonák megkövetelendő magatartását, erkölcsi-politikai állásfoglalását írják elő. *Az edictum tehát viselkedést szabályozó törvény, a helyes, példamutató élet normája*, melyhez a kuruc katonának minden körülmények között ragaszkodnia kell. Létrehozását az a felismerés sugallta, „hogy a jó rendtartás és annak bizonyos igazgató Regulái nélkül, a hadakozásnak hasznossan és boldogul folyni nem lehet“.

1. Az első írásos edictumot Rákóczi a Szatmár-i ostrom idején, 1703 szeptember 7-én küldte el Domahid-i táborából Rápolti Nagy Pálnak, a Károlyi vár parancsnokának,²¹ és a szöveg értelme szerint a többi, hasonló helyzetben lévő alparancsnoknak. Ennek ismerjük később keltezett példányait is. Hadtörténelmi irodalmunk eddig a hadirendtartás későbbi jelentkezéseit újakként kezelte,²² holott Rákóczi új rendtartást csak 1705 május 1-én bocsátott ki egri táborából.

Az első *Edictum Militare* a tábori rendet és fegyelmet szabályozó utasítás. Tartalma: buzdító felszólítás erkölcsös életre, fegyelemre, engedelmességre, engedetlenek megbüntetésére, órségen való különös éberségre. A 12. pont rövid összefoglalása Rákóczi nevezetes vetési pátensének: „Az oldalt-járó tiszteknek és más engedelem nélkül zászlója alól kimenő vitézlő rendnek hasonló büntetése legyen, mint amelyet országunk törvénye a kóborlókra rendelt“. Zsákmányolásra a vitézek csak hadnagy engedélyével és kapitányuk jóváhagyásával mehetnek ki a táborból, de csak akkor, ha a tábor kenyér, hús, takarmány szűkében szenved. Minden tizedaljából csak két embert lehet élelemszerzésre kiküldeni. „És ha azok közül valamelyik zsákmány hírével valamely kártevésre, vagy csintalanságra fakadna, úgy mint tolvaj büntetődjék, azt is hozzá tevén: valaki ellenségre készített puskáját, fegyverét disznó lövöldözéssel mocs-

²¹ Történelmi Tár. 1904. 35. o.

²² *Thaly* például említést tesz egy, a hadbíráknak szóló utasításról, amely 1704. május 14-én kelt Rákóczi dunaordasi táborában. (I. m. 275. o.) Ez az edictum azonos az 1703. szeptemberivel.

kolja, puskáját elvegyék és másnak adják“. Az edictum elejét akarja venni a nép és hadsereg egységét bomlasztó jelenségeknek, a falusi lakosokkal szembeni harácsolásnak, erőszaknak. Menetlevél nélkül senki sem mehet ki a táborból, és „ha valaki kin lévén, ágyúlövést hall, vagy más parancsolatot veszen, azonnal minden késedelem nélkül tiszte és élete vesztese alatt bejöjjon“. A fegyelmezetlenek büntetése kézlevágás, agyonlövés, akasztófa.

A tábor életét, rendjét, fegyelmét szigorú rendelkezések biztosítják. Ha valaki az „estvéli kiáltás után zajt indítani vagy löni merészel“ első alkalommal megpálcázzák, ha másodsor is vét, agyonlövik. A nappali lövöldözés is szigorúan tilos, puskapróba csak a tiszt engedelmével lehetséges. A szabályzat eme pontjainak világos célja az, hogy a tábornok a tábori életet megkedveltesse a katonákkal, éppen a rend, a fegyelmeztség szigorú betartásával. A tábornak különös szerepe van a kuruc hadseregben: innen indulnak el fárasztó útjukra, a harcok gyötrő forgatagába, ide térnek vissza keserű levertséggel, vagy diadalmas győzelmi örömmel. Érthető, hogy már itt kemény, fegyelmezett emberekké kell válniuk, ha a harcban meg akarják állni a helyüket. A tábori fegyelem megszilárdítása a későbbiekben is az egyik legfontosabb feladat volt, nem ok nélkül foglalkoznak annyit aprólékos részletességgel ezen egész embert követelő élet minden mozzanatával.

A tiszt tekintély a kuruc hadsereg egyik jellemvonása legyen: „A közzítendő rendelkezések, úgy a tiszteknek is, egymástul való függése és engedelmessége parancsolatitk“, s ha valaki tettel, avagy csak szóval is vét előljárója, vagy feljebbvalója ellen, „azonnal megfogattassék, keze elvágattassék és meglövöldöztessék“. De a tiszt is jóban, rosszban együtt éljen beosztottaival, soha ne hagyja el csapatát, s ha mégis „harcon, vagy más ellenség előtt való helyen kimégyen“, haljon meg érette.

Az őrszolgálat pontos ellátása az egyszerű harcos legfontosabb, egyben legmegtisztelőbb feladata. „Mivel személyünknek megmaradása mind táborunknak s országunknak szolgálatja a vigyázást leginkább kívánja“ a strázsálás vállalása becsületbeli kötelesség. A parancsnokok „keményen pálcáztassák meg azokat“, akik „a strázsálást kikerülik akár-micsoda szín alatt“. A laza, gondatlan őrszolgálat tagjai kétszeri pálcázás után életükkel fizessenek.

A katonai becsület a kuruc vitéz elidegeníthetetlen kincse. Közmegegyezés és a leg súlyosabb büntetés sújtsa azt, aki társait meglopja. „nyereségben, vagy kótyavetyélésben“ csalni merészel, „haragtul viseltetvén társára fegyvert fog“, és aki régi hibák hánytorgatásával viszályt támaszt. Bármilyen ellentét merül fel a katonák között, bízzák annak elintézését parancsnokukra, aki józan ítélettel fog igazat tenni közöttük.

A leg súlyosabb bűnök az árulás, a kémkedés és a zendülés. Ezekre csak egyetlen büntetés lehet: megalázó fővesztés.

A szabályzat pontjainak következetes érvényesítésére nem egy példa található. Czegei Vass György naplójában olvashatjuk:²³ 1705. január 19-én „vesztettek két embert: egy katonát meglövdöztek, hogy a tisztje ellen fegyvert fogott, más, egy legényt keménységéért felakasztottak“.

A szabályzat kihirdetésének több bizonyossága van. 1703. szeptember 9-én Orosz Pál ezerskapitány, Rákóczi tisztneneni hadainak főparancsnoka elrendeli,²⁴ hogy Rákóczi parancsának meghallgatására mindenki táborra jöjjön, „valakik akár hol táborunkon kívül vadnak, akárki paszszusával jártanak, akármely foglalatosságban legyenek“. Az engedetlenkedő életével lakol. Szeptember 9-én tehát Orosz Pál kezében volt a 21 pontból álló edictum.

Van tanúsága annak is, hogy egyik-másik ezerskapitány ezrede feladatának figyelembevételével átalakította, illetve kivonatosan közölte Rákóczi edictumát, mint például Ilosvay Bálint ezerskapitány 1703. szeptember 26-án.²⁵ Ilosvay nyolc pontból álló edictuma átvette a káromkodás, az engedetlenség, a kóborlás és a lakosok prédálásának tilalmát, és egyéb sajátos pontokkal toldotta meg. Ez is bizonyítja, hogy az első edictum csak átmenetileg felelt meg a követelményeknek, kibővítése rövidesen szükségessé vált.

Az edictum terjedésének, népszerűvé válásának legszebb, irodalomtörténeti emléke Tolvay Ferencz Zólyom vára megvételéről éneklő verses krónikájában lelhető fel.²⁶ A költő az edictumnak szinte minden sorát megkapó versekbe ülteti át. Tolvay feldolgozása ama nagy hatásnak a bizonyítéka, amelyet az edictum a harcoló katonákra szerte az országban gyakorolt, költői alkotásra ösztönzött, és verset faragott a népszerűvé vált témából.

21. De, hogy rendesebben a dolgok folyjanak:
Im, illy Edictumok ott publicáltatnak,
Minden zászlók alatt megtrombitáltatnak,
S a commendó által megolvastattatnak:

35. V. Immár az elsőség és hadi felsőség
Mint réguláltassék alsó vitéz község,
Melly szükséges légyen az engedelmesség,
Lássad, tanúld, — helyén hogy légyen egészség.

²³ Lásd Czegei Vass György Naplóját. (Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptorum. 35. kötet.)

²⁴ Orosz Pál ezerskapitány nyiltparancsa katonaságának. Közölte *Esze Tamás*: *Hadtörténelmi Közlemények*. Bp. 1954. 1. szám. 288—289. o.

²⁵ Ilosvay Bálint ezerskapitány ediktuma az Ungvárt ostromló kuruc hadak számára. U. o. 293—294. o.

²⁶ A verseskrónika címe: „Mint folyt Magyarország dolga in Annis proxime elapsis 1703, 1704 et 1705, azokról írt rövid rythmica historia szakaszszai.“ Közölte *Thaly* I. m. 371—379. o.

36. Valaki tiszt ellen merénd patvarkodni,
Annyival is inkább kezét felemelni,
Sőt fegyveres kézzel magát opponálni:
Hadi törvény szerint illynek meg kell halni.
37. Alábbvaló tiszt is a fejebbvalóval
Ha megháborodik: commendáns azonnal
Maga eleiben hivassa strázsával —
S úgy igazíttassék casus el jó móddal.
38. VI. Valamelly vitéztül zászló elhagyatik:
Régi eleinknek törvényi hirdetik,
Az illyen szökevény fára függesztetik,
Vagy Generálishoz szintén küldettetik.
39. Strázsán álló vitéz, strázsát el ne hagyja,
Bár ellenség jó is: ha kerekét oldja
És onnét elszalad — vagy álom elnyomja:
A törvény dictálja, hogy légyen halála.
40. VII. Strázsa jelt kikérjen estve, s úgy kiálljon,
Környülötte járót bátran megszólíttson,
Az öldöklő fegyver kezén készen álljon,
Ha szükség kívánja, puskája morduljon.
41. A környüle járót közelebb szólítsa,
Ellenségre készen a fegyverét tartsa,
A jelt osztán tölle halkán úgy kívánja:
Mások meg ne értsék, hogy minden ne tudjã.
42. A kitül kívánta a jelt, ha nem tudja:
Árestumba vigye, fegyverét leoldja,
Zászlós főtisztinek mindjárt hírré adja, —
Mit kell véle tenni? azon főtiszt tudja.
43. Egy szóval, étszaka zászlótul távozni
Nem szabad, hacsak tiszt azt nem fogja hadni:
Serényen mindennek kell zászlót őrizni,
Szüntelen készen kell ellenséget várni.
44. Másint, az vitéz ha kezd illy ellen vétni:
Mindjárt tiszt büntesse, vagy főhöz kell vinni,
És a főtiszt előtt jobban megrostálni
Kelletik, és a bünt méltán megbüntetni.

- 45 VIII. Ellenségnek senki adni szót ne merjen.
Hanem commendánsnak az hirivel legyen,
Commendánstul kiki instructiót végyen, --
Kiváltképpen dolog ha tractára mégyen.
46. Ellenség s idegen hogyha esett kézben:
Azon tiszt, hol fogták, a fő eleiben
Vigye sietséggel, s titkos examenben
Úgy kell megérteni, dolog miben legyen?
47. De tiszt ha közel lesz ellenséghez strázsán:
Szököttet csak vegye külön, magánossan,
S sietve megértse ellenséget korán,
Hogy van? Ne tanuljon ember maga kárán!
48. IX. Estve s reggel szükség commendánshoz gyűlni
A fővebb tiszteteknek s relatiót tenni,
Mint folytak a dolgok? azt mind referálni --
Hogy tudják jobb móddal magokat viselni.
49. Ugyanis gyakorta egész zászlós strázsa
Az üdő mint hozza, helyét változtatja:
Ezt tiszteteknek tudni a szükség kívánja,
S az illy dolgot főtiszt tanácscsal folytatia.
50. X. Nagy rendetlenség zászlóját elhadni
Vitéznek, és magát másuvá csatlani;
Azért senki illyet ne merjen próbálni,
Mert kemény büntetés majd fogja követni.

2. 1705 első hónapjaiban Rákóczi egy olyan hadsereg összeállításán és kiképzésén buzgólkodott, amely le tudja győzni a Dunántúl felszabadozásával járó nehézségeket. A tél elmúltával maga is táborba szállt és csapatai között élt.²⁷ Egri tartózkodása a hadsereg-teremtő és formáló munka legfontosabb állomása.²⁸ Az ekkor készített szabályzat, a *Hadi Regulák*, az ónódi országgyűlésen törvénybe iktatott „Artikulusok, Edictumok és Törvények“ alapszövege. A szabályzat XII. Titulusban 40 nyomtatott oldalon foglalja össze mondanivalóját. Külön címlapja nincs. a szöveg végén olvasható záradék *Hadi Edictum*-nak nevezi. Kelt Egerben 1705 május 1-én.²⁹

²⁷ Rákóczi Emlékiratai. 100. o.

²⁸ Az egri szervezőmunkát ismerteti Esze Tamás: Rákóczi dunántúli hadjáratának terve 1705-ben. H. K. 1954. 176—212. o.

²⁹ OSzK. RMK. I. 1701/a szám.

Az Egerben kiadott Hadi Edictum első oldalán a fejedelem teljes címével rövid bevezetésében ismerteti, hogy e szabályzat célja a haza szabadságáért hadrakelt sereg életének „zsinórmértéke szerint való igazgatásának világ elejibe terjesztése...“, mert „mióta a két haza terheit vállainkra felvettük, egész tehetségünkkel igyekezünk...“ azon, hogy a törvények szükségességét elismertessük.

Mivel e szabályzat ismertetésére még nem került sor, és szövege — csekély változtatástól eltekintve — megegyezik az ónódi Edictum Universale szövegével, rövid kivonatban alább ismertetjük. Szükségesnek látszik ez azért is, mert éppen e szabályzattal kapcsolatban merülnek fel a leghatározottabb problémák, amelyekről másutt szólunk.³⁰

E könyv 12 fejezetre, titulusra tagozódik.

Az I. titulus „A cégéres vétkekről, s büntetésekről“ szól. Ennek I—IX. articulussai általános vallás-erkölcsi szabályokat állapítanak meg. A további articulussok rövid tartalmi kivonata a következő: X. Embert ölni halálbüntetés terhe alatt tilos. Ittasság nem enyhítő körülmény. XI. Fegyverrel, késsel, bottal a bajtársakra támadni tilos. Ha a megtámadott másképpen nem tudja kivédeni a halálos támadást, és támadóját önvédelemből megöli, ezért büntetés nem jár. XII. Ha ártalmatlanabb fegyverrel, mint pl. bottal, ököllel, veréssel okozza valaki bajtársának halálát, gyilkosnak minősíthető, és úgy is bűnhődik. XIII. Ha a halált nem a támadás, hanem abból eredő véletlen okozza, a támadó súlyos büntetést kap. XIV. Ha valaki tévedésből nem azt öli meg, akire támadni akar, akkor is fejét veszti. XV. Indokolatlan lövöldözésből keletkező halál okozója halállal bűnhődik. XVI. A törvény sujtja azokat is, akik gyilkolásra parancsot adnak, vagy a gyilkosságot a törvénszabta határokon kívül hajtják végre. XVII. Mérgezett étel, vagy ital kiszolgáltatója — és az is, aki tud erről, de nem akadályozza meg — halállal bűnhődik. XVIII. Halálos mérge eladására halálos büntetés jár. XIX. Ha véletlen lövés, vagy elgázolás miatt következnek be a halál, akkor is hasonló a büntetés. Ha nem pusztul el a sérült, gyógyítása költségeit meg kell neki fizetni. XX. A párviadal, sőt az arra való kihívás is büntetendő. A veszekedők „... ellenségen mutassák meg maguk vitézségét, hogy abbul tessék ki, melyikük jobb“. XXI. Veszekedés közben történt testi sértés, ha az nem is volt szándékos, szintén bűn, és ezért kártérítés jár. XII. Szándékos emberölésért halálbüntetés következik. XXIII. Ha a megsebesített nem azonnal, hanem csak bizonyos idő múlva hal meg, — „borbély“ (orvos) vizsgálja meg. Ha a merénylet okozta halálát, a támadót kivégzik. Ha a gondatlan sebkezelés az oka, akkor az illető borbély lakol halállal, ha csak be nem tudja bizonyítani, hogy nem gondatlanság a halál okozója. XXIV. Az öngyilkos minden vagyonát az ország öröklé, kivéve ha jogos örökösei, gyermekei vannak.

³⁰ Lásd a 33. jegyzetet.

De ha csak leánya maradt, az csak a leánynegyedét kapja. XXV. A természetes halállal kimúlók vagyonát gyermekeik öröklik, ha csak leánya maradt, az csak a leánynegyedét. Ha gyermekei nincsenek, akkor legközelebbi fiúági örökösei kapják a családi vagyont. A szerzett vagyon, ha végrendelet nincs, az országe marad. XXVI. Ha valaki más feleségét, vagy leányát erkölcstelenségen éri, és „... a paráznák megölelndi“, büntetlen marad. XXVII. Ha valaki egy megtámadott segítségére siet, és a támadót megöli, nem büntetendő. XXIX. Ha egy bűnös letartóztatására kirendelt személyt a vádlott fegyverrel megtámadja és a hivatalos személy őt önvédelemből megöli, büntetlen marad. XXXII. Ha többen támadnak egy ember ellen, és az több seb miatt pusztul el, valamennyi támadó halált érdemel. XXXVI. Hivatalos személyt, tisztviselőt meggyilkoló ember életével felel. XXXVII. Ellenséget akár méreggel, akár másféle módon meg lehet ölni, minden fegyver használata megengedett. XXXVII. Ha a mi hadifoglyainkat az ellenség megöli, ugyanazt tesszük mi is a kezünkbe jutó ellenséggel. XXXIX. Ha egy erősséget körülszárunk, és a megadási felszólításra az ellenség nem hajlik, kegyelemre nem számíthat. XL. Az ellenséggel való bánásmódot a tisztek szabályozzák. XVI. Ha valaki kiszabadít egy „latrot“, vagy más büntetését töltő embert, azt a büntetését kapja, amit a latorra kimérték. XLII. Útonállás, rablótámadás, lopás, házak, helyiségek feltérése, templomok, iskolák, kórházak kirablása halállal büntetendő, a loptott jószágban osztozkodókat felakasztják. XLIII. Erőszakkal elvett székér, állat után kártérítést kell fizetni. Ha a bűnös erre nem hajlandó, halállal lakol. XLIV. Talált jószágot, marhát vissza kell vinni tulajdonosának, ha pedig akinél találtatik, nem tudja igazolni magát, mint tolvaj fog bűnhődni. XLV—L. A talált jószágok visszaadásának módjai. L. Hamis név, pecsét használata fejvesztés terhe alatt tilos. LI. Vásárra menő, onnan jövő emberek kifosztásáért halálbüntetés jár, ha a tiszt, vagy altiszt erről tud, és nem tesz jelentést, mint orgazda, vagy tolvaj, halállal lakol. LII. Kártyavesztésben, nyereségben való csalásért a tettes anyagilag felelős. LIII. Ugyancsak büntetéssel sújtják azt, aki embert, asszonyt, gyermeket rabol, vagy kifoszt.

II. Titulus. Mindenféle vitézlő rendek magok alkalmaztatásokról. I. Articulus. Minden tiszt, katona fegyvellemmel, engedelmességgel tartozik a fejedelem iránt, hazája szolgálatában mindent elkövessen, magát a harcra alkalmas módon viselje, őrségen, ostrom alatt a vitézlő rendnek megfelelő becsülettel szolgáljon. II. Riadóal mindenki siessen beosztásába. III. Csapattestétől történő elvezénylés alatt más feljebbvalójának feltétlen engedelmisséggel tartozik, s ha ellenkezik, úgy büntetik, mintha saját tisztje ellen lépne fel. IV. Szülő- és terhes állapotban lévő asszonyokat, öreg embereket, egyházi személyeket minden erőszakoskodótól megóvjon. V. Templomokat, klastromokat, káptalanokat, konventeket, iskolákat, malmokat, felprédálni ha-

lálbüntetés alatt tilos. Szántó-vetőket zaklatni, házakba ablakon, ajtón betörni tilos. Minden kártétel büntetése fejvesztés. Ha a gazda a kiszabott élelmet, takarmányt jószántából nem adná, akkor a katona annyit vehet el tőle, amennyire szüksége van, de teljesen ki nem foszthatja, és kárt ne okozzon. VI. Ha a hópénz, fizetés idejében nem érkezik, türelemmel kell várni. A szolgálatot emiatt elmulasztani büntetés terhe alatt tilos. VII. Szigorúan tilos a feljebbvaló tisztet szidalmazni, vagy ellene erőszakkal fellépni. VIII. A salvaguardia-ra, azaz menedékjogot nyújtó házra, vagy valamelyik helyőrség oltalmára kiküldött katonák ezeket életük vesztese árán is védelmezzék. IX. A kapitulált várak ellen ellenséges cselekedetet elkövetni, és a tiszt engedélye nélkül prédálni tilos. X. Ha valaki a Fejedelemtől, vagy generálisaitól kiállított oltalomlevelet figyelembe nem veszi, s az oltalmazottat megtámadja, — halállal lakol. XI. Harc közben várak, helységek elfoglalása után csak akkor szabad a prédáláshoz kezdeni, ha a tiszt ezt már megengedi. XII. Más ember szolgáját elcsalni, vagy erővel magához kényseríteni tilos. Ilyen erőszakoskodóra a hadi törvényszék fog ítéletet mondani. XIII. A zsákmányon a harcban résztvettek közösen osztozkodnak, fegyvereket, lőszert, valamint foglyulejtett főtiszteket a felettes hatóságnak kell bevinni, de akié az érdem, — jutalmat kap. XIV. Ha valaki a jogos zsákmányt mástól elveszi, mint tolvaj büntetendő. XV. Halállal bünhődik, aki a profószra, hóhérra, tömlőctartóra támad. XVI. Ha valaki elmulasztja az esküt letenni, vagy a köteles jelentkezésen, rendeletek kiadásánál nincs jelen, mindennek ellenére valamennyi parancsot teljesíteni köteles.

III. Titulus. Az Hadakozásban kívántató munkáru. I. Articulus. Aki kivonja magát az erődítési munkákból, sáncolásból, vagy reá bízott munkáját hanyagul teljesíti, büntetést kap. II. Ügyszintén az is, aki idegen tiszt parancsa alá helyezve, az attól kiszabott munkát elvégezni vonakodik. III. Általában minden parancs vagy utasítás nem-teljesítése a magaviselet mivoltja szerint halállal vagy más büntetéssel sujtandó. IV. Aki idejében nem áll munkába, vagy közben abból magát kivonja, — megbüntetik. V. Senkit sem lehet kényszeríteni erejét meghaladó munkára. Ha ez mégis megtörténik, és az illető munka közben elpusztul, a parancsot kiadó tiszt fog ezért felelni. A vitéz rend a tisztjeinek szükséges munkákat köteles elvégezni.

IV. Titulus. A Strázsálásru. I. Őrszolgálat alatt zenebonát támasztani, lövöldözni tilos, különösen ha ebből nagy baj származik, — ezért halálbüntetés jár. II. Aki a trombita, vagy dobszóra nem siet őrhelyére, fogságba kerül. Aki őrségről, vagy járőrszolgálatból engedély nélkül elfut, halállal lakol. Ha lováról leszáll, — lovát elveszti. Ügyszintén jár az is, aki társa ebbeli szándékát tudja, és nem jelenti fel. IV. Tisztje tudta nélkül senki sem küldhet maga helyett más embert őrségre, csak ha beteg lesz, de ezt idejében jelentse. V. Őrségen lerésze-

gedni, aludni, onnan megszökni súlyos bűn. Ha válságos helyzetben cselekszi ezt, — meghal, ha tiszt, akkor a rangját veszti. VI. Őrségre csak arra alkalmas embert szabad küldeni, s a meghatározott időn túl ott nem tartható. Ha egy feljebbvaló mégis elkövet ilyen szabálytalanságot, büntetést kap. VII. Ha azonban helyét az ellenség reárohanása miatt kénytelen elhagyni, büntetést nem kap. VIII. Ha tiszt, vagy bárki más szemet húny ilyen vétségek felett, s nem vonja felelősségre a bűnöst, — maga kap olyan büntetést, mint, amit a bűnös megérdemelt volna.

V. Titulus. A tábor megindulásának módgyarul. I. A dob vagy trombitaszóra mindenki siessen századjához, máskülönb-életét veszti ő is és az is, aki neki ezt tanácsolja. II. A tábor (sereg) elvonulásakor senki sem maradhat vissza, csak aki beteg. Ha mégis eltávozik s egy mérföldnél messzebb szökik, büntetést kap. Ha végleg elszökik, meghal, javait az ország elkobozza. III. Ha valaki induláskor vagy máskor is beosztásában rendetlenkedik, tisztje testi fenytéssel büntetheti, ha az ellen zúgolódik, megverheti. IV. A csapatot engedély nélkül elhagyni tilos, büntetése halál. V. Egészséges ember, engedély nélkül nem tartózkodhatik a poggászos szekeréknél.

VI. Titulus. A zászlójukat elhagyókról, szökők-ről, passus nélkül járókról. I. Engedély nélküli szökés büntetése halál. II. Az engedélyezett passuson fel kell tüntetni, meddig érvényes az? Ha ezt valaki túllépi, — rövidebb távollétért tiszt rangját veszti, közvitéz büntetést kap. Hosszabb távollét esetében, ha kellően nem tudja igazolni magát, tiszt is, katona is halállal lakol. III. Az elszéledt katonák összeszedésére küldött osztagok kevés emberrel menjenek, s kérjenek segítséget a vármegyétől, községektől. Ha valahol katonát nem találnak, ott ne töltsék hiába az időt, hanem pihenés után menjenek tovább. IV. A járőrendellyel portyázók délelőtt legalább 2—3 mérföldet járjanak be, estig ugyanannyit. Éjjeli szállásaikról igazolványt hozzanak. Ha elmulasztják, vagy a községekben rendetlenkednek, a kárt megtérítik, és hadbíró elé állítandók. V. Elfogatokat csak egyik községből a másikig szabad igénybe venni, úgyszintén élelmezést is. VI. Túlzott követeléseket a községek iránt támasztani tilos. Bort, pálinkát követelni tilos. Abrakolásra 7 lóra egy kassai szapu zab elég, árpa vagy más gabonából kevesebb. VII. Erőszakoskodókat a „szegénység“ (a falusi lakosság) megtámadhatja és letartóztathatja, s ha e közben halálest történik; — maguk az okai. Mindazonáltal a szegénységnek nincs joga katonákat megölni, de úgy fegyverezze le őket, hogy se sebesülés, se halál ne történjék. VIII. A nemzet igaz ügye mellett mindenki élete fogytáig köteles hadakozni. Aki elszökik és biztatói is, — halállal bűnhődnek. IX. Harc alatt vagy előtte magát betegnek mondó érdeme szerint büntetetik. X. Ha a zászlótartó vagy az, akire a zászlót bízák, azt elveszti, vagy nem veszi át, halállal bűnhődik. XI. Aki a zsoldját

megkapta, és azzal megszökik, akasztófára kerül. Ha nem találják, nevét kihirdetik s ha később kézre kerül, felakasztják. XII. Ügyszintén az is, aki egyik csapattól a másikhoz ide-oda kóborol. XIII. A zászlótartó esküjét az egész csapat előtt teszi le.

VII. Titulus. Az Erősségnek feladásáruul, meggyezésrül, correspondentiáruul, ellenséggel való összvemenésrül, beszélgetésrül, árultatásrül, kéme krül. I. Generálisok, tisztek jól oktassák ki a csapataikat a harcban való viselkedésről. II. A harcot abbahagyó tiszteket hadi törvény-szék elé állítják. III. Ha egy ezred generálisa engedélye nélkül tárgya-lást kezd az ellenséggel, — tiszteit ki kell végezni, legénysége érdeme szerint büntetést kap. IV. Gyávaság harc közben súlyos bűn. V. A generálisok a várakba, erődökbe okos, bátor, kemény tiszteket osszanak be parancsnokul kellő utasításokkal. VI. Az erősség parancsnokának kötelmeit szabályozza. Gondoskodják kellő mennyiségű élelemről, fegyverekről, lövészerőről. Tiszteit, csapatait kellően ossza be, és foglalkoztassa, buzdítsa őket, jó példát mutasson ostrom közben, és a várat csak akkor adhatja fel, ha csapata teljesen kimerült, lövészsere elfogyott, vagy látja, hogy a helyőrség elpártolását megakadályozni már nincs hatalma. Ha nem így cselekszik, — halállal lakol. VII. Azok is, akik megijednek az ellenség fenyegetésétől, és a védelmet elhanyagolják vagy előljárok-íknak nem engedelmesskednek. VIII. Ha a várparancsnok olyan hely-zetbe kerül, hogy kénytelen kapitulálni, ezt csak tisztességes feltételek-kel teheti. Katonaságának teljes fegyverzetben, lobogó zászlóval, pogy-gyászával engedessék meg a várból való kivonulás, s az ellenség biz-tosítsa bántódás nélküli menetüket a legközelebbi táborig vagy várig. Ha egy-két katona útközben megszökik, ez nem jelenti a szerződés megszegését. A kivonulásra három nap előkészületi időt kell kieszköz-zölni. A vár megszállásánál minden erőszakosságot kerülni kell, a ka-pitulációs szerződést mind a két fél tartsa be. IX. A tuszokat az elvo-nulás után szabadon kell bocsátani, s addig is tisztességesen tartani. X. Ezt a szerződésben határozottan fel kell tüntetni. XI. A szerződés vég-rehajtásáig fegyverszünet tartandó. Ezalatt egyik fél sem végezhet sán-colási munkákat, minden ellenségeskedés szünetel. A fegyverszünet kez-detét és végét mindkét fél dob- és trombitaszóval hirdeti ki. XII. Ha tiszt vagy közrend az ellenséggel, — legyen az bár legközelebbi ro-kona, — szóban vagy írásban érintkezik anélkül, hogy erre engedélye volna, halállal bünhődik, javait elkobozzák. XIII. Ha valaki ilyesmit megtud, vagy ezt a kapcsolatot elősegíti, — meghal. XIV. Kéme ket, tit-kos üzenetvivőket a hóhér nyársalja fel. XV. A haza és nemzet árulóí-nak bünhődése halál és javaik elvesztése. XVI. Így jár az is, aki ilyet megtud és nem jelent fel. XVII. Idegen kiküldötteket, vagy a seregük-höz tartozó más idegeneket a hadbíráknak kell bejelenteni, s oda kísérni. XVIII. Ha valaki éjjel mulatozás, éneklés közben ezzel jelt ad az el-

lenségnek, — mint áruló bűnhődik. XIX. Ha egy tiszt viselkedése gyanús, arról azonnal jelentést kell tenni. XX. Ellenségtől vagy az ellenséggel rokonszenvező saját emberünktől ajándékot elfogadni tilos. A közvetítő börtönbe kerül, és az ajándék elkoboztatik. XXI. Hamis név, áruha használata az ellenséggel való cimborálás esetében halállal jár. XXIII. Harc alatt senki sem viselje magát ellenség módjára, ne beszéljen, ne mulatozzon, mert tömlőbe kerül. XXIV. Ha valaki ellenségtől származó levelet talál, arra ne válaszoljon, hanem adja tisztjei kezébe. Eltitkolása árulásnak minősítendő. XXV. Hadifoglyot 36 óránál tovább senki se tartson magánál vagy szabadon ne bocsássa, hanem kísérje generálisa elé.

VIII. Titulus. A Quártélyről. I. A szállásmestertől kiosztott szállást mindenki fogadja el. Senkinek sincs joga önhatalmából szállást változtatni, vagy a másnak kijelölt szállást elfoglalni. II. A szállásosztók lelkiismeretes pártatlansággal osszák szét a szállásokat a személyek állapota szerint. Ajándékot ezért elfogadni tilos, kedvezni senkinek sem szabad. III. A szállással meg kell elégedni, a szállásadó gazdától a megengedettnél több ételmezt, gyertyát stb. követelni tilos. IV. Széna, szalma közelében pipázni tilos, a kárt a bűnös megtéríti.

X. Titulus. A fegyver s hadi eszközök gondviseléséről. I. Articululus. A fegyver gondozásáról intézkedik. Aki fegyverét favágásra, vagy sertésölésre használja, büntetést kap. II. Ha a puskáról a mustránál kiderül, hogy nem sül el, a tulajdonost megbüntetik. III. Tilos a fegyvert feleslegesen használni, elrontani, ezért hadi törvényszék elé kerül az illető. IV. Ha fegyverét a katona elveszti, vagy tőle ellopják, megpálcáztatik. Még szigorúbban bűnhődik, aki fegyverét, lovát elhagyja, hogy magát a szolgálatból kivonja. V. Aki társától fegyvert, lőszert, lőszerszámot lop, a lopás mérvéhez illő büntetést kap.

XI. Titulus. A Mustráról. I. A betegeket és indokoltan távollévőket kivéve minden tisztnek és vitézlőrendnek a mustrán (szemlén) jelen kell lenni, másképpen a hópénzt elveszti. II. A mustrálást havonta egyszer kell megtartani. Árulóként büntetik azt a tisztet, aki a... „mustrát nem kedveli, vagy halogatja“. III. Ha olyan ember mulasztja el a mustrát, akinek fizetése nincs, javait elkobozzák. IV. Megbüntetik azt, aki a mustrán nem saját, hanem kölcsönvett fegyverrel, lóval jelenik meg. V. Ha ezeket egy más kompániától kapta kölcsön, a kölcsönkérő és a kölcsönadó is egyaránt fejevesséssel bűnhődik. VI. A mustra közben elszökők vagy kóborlók mint szökevények bűnhődnek. VII. Se generálisnak, sem más tisztnek nincs joga bárkit is a szolgálatból végleg elbocsátani. Különösen tilos ez harc előtt, vagy amikor a sereg megindul, vagy portyázásra készül. Ezért fejevesséts jár.

XII. Titulus. A Bírónak tisztirül és némelly környül álló dolgokról. I. A generális hadbíró a törvényeket jól ismerje, úgyszintén a hadi artikulusokat. A Fejedelem nevében ítélke-

zik. Közvetlen fenytő hatalma van az ezred tisztjei felett is. II. Ha valaki a hadicikkeknek ellenszegül, a hadbíró letartóztathatja, az ezred tisztjeivel közli ezt, s ha valaki az ő döntésével nem ért egyet, az felbevezethet a felsőbb Hadiszékhez, vagy ha ilyen nincs jelen, a Generálishoz. III. A hadbíróktól láttamozott végrendeletek, kötelezvények, szerződések teljes érvénnyel bírnak. IV. Különösen figyeljen arra, hogy a gonosztévők érdemlett büntetésüket megkapják. V. Intézze el a táborban a katonák és a kereskedők, markotányosok közt felmerült ellentéteket. VI. De az igazság érdekében ne csak a peres feleket hallgassa ki, hanem a bírakat, tanúkat is, s ha valaki a felkérésnek nem engedelmeskedik, az illetőt a törvények szerint megbüntetheti. VII. Ha ilyen eset előfordul, a tiszt tájékoztassa a hadbíró, hogy a vétkes büntetését megkapja. VIII. Hadifoglyokat vagy más ellenségtől hozzánk szaladt embert a hadbíró hallgassa ki, vallomását a cancelláriába küldje, s engedély nélkül a foglyot el nem bocsáthatja. IX. Ha megtudja, hogy valaki a táborban összeesküvést sző, azt keményen vizsgálja ki s kergetse ki a táborból. X. A katonaságot a téli szállásokon is látogassa meg, s ha ott valami rendellenességet talál, tudassa azt a tisztekkel, hogy a hadicikkek szerint járjanak el. Ha pedig a tisztek ezt elmulasztánák, akkor terjessze az ügyet a Fejedelem, vagy főgenerálisra elé. XI. A táborban használt úrmértékeket, hossz mértékeket a hadbíró ellenőrizze, az adás-vétel árát az idő és hely követelményei szerint szabályozza s ha a korcsmárosok, kereskedők ezzel nem törődnek, javaikat a Fejedelem vagy főgenerális engedélyével elkobozhatja. XII. Arra is legyen gondja, hogy a tábor ügyésze kötelességét rendesen teljesítse, ne hatalmaskodjék. Minden intézkedést, amit a Fejedelem vagy főgenerálisának nevében parancsolnak, végre kell hajtani. XIII. A hadügyészek (Generális fiscus) a hadbíráknak engedelmeskedjenek, azoktól kapják utasításait. Irják össze a rabokat, a jegyzékeket a hadbíró gyakran ellenőrizze, a rabokat kihallgatásra a hadbíró elé vezesse, s gondot viseljen, hogy a peres felek... „maguk dolgaikban való progressustól el ne rekesszenek“. XIV. A generális hadbíró felelős azért, hogy a Fejedelemtől kiadott mentesítések és pártfogó levelek szövegei a való igazságnak megfelelően szövegeztessenek meg, s azokat betartsák. XV. Bűnök letárgyalására két fő- vagy vicekapitányt, ugyanannyi hadnagyot, strázsamestert, tizedest és közlegényt hívjon össze. XVI. Mivel a hadbíró a törvények megtartásának ellenőre, a Fejedelem különös kegyét és oltalmát élvezi. A tiszteknek tehát megparancsoltassék, hogy minden olyan dologban a hadbírárt támogassák, sem őt, sem szolgálait ne ingereljék, nekik jó szállásról, ellátásról gondoskodjanak és működését elősegítsék. XVII. Mind a vármegyei, mint a haditisztek jól vigyázzanak, hogy a vétkesek megkapják büntetésüket. Ha ezt elmulasztják, szigorúan bűnhődnek.

„Melly hadi edictuminkat, hogy mind az felül megnevezett Fő, közép, alsó renden lévő Hadi Tiszteink megtartsák s alattok valóikkal

meg tartassák s executioban is vegyék. Intimáljuk s kemény indignatió-nak alatta Haggyuk és Parancsollyuk.“

„Datum Agriae. Die prima Mensis Maii. Anno Millesimo Septingentesimo Quinto. (Kelt Egerben, 1705. május 1-én.)“

Az ismertetett törvénykönyv kinyomtatását az 1705-ös nagy szervezés tette szükségessé. Szövege a további edictumok alapjának tekinthető, és az Edictum Universale öse.

3. A Szécsény-i országgyűlés — mint már említettük — részleteiben nem ismert okok miatt hivatalosan nem tárgyalta a hadi szabályzatok ügyét. Hogy Rákóczi már ekkor készült az Edictum Universale elfogadtatására, fontos bizonyítékát találtuk meg. Az országgyűlésen magasra lángoló rendi ellenállás azonban megakadályozta a hadsereg életét szabályozó törvények beiktatását. A fő- és középnemesség tagadó magatartásában a jobbgáysággal szembeni mély osztályellentétei feszülnek, 1705-ben pedig ennek egyre több megnyilatkozását ismerjük. A fő- és középnemességet általában — egyes rétegek és személyek kivételével, helyi körülményektől függően — gazdasági érdekei arra készítették, hogy magukat, de főleg jobbgáyaikat kivonják a katonai szolgálat alól. Ez az osztályellentét sarkallta a rendeket a hadsereg egységét megteremtő regulamentumok és edictumok megbuktatására, aminek részleteit — sajnos — nem ismerjük. A további kutatás feladata, hogy erre, valamint a detronizálás problémájára fényt derítsen, és összefüggésbe hozza a szabadságharc általános történetének tényeivel. Feltevéseink alapja a következő:

a) 1705-ből ismeretessé vált egy latinnyelvű hadi edictum, mely a Szécsény-i gyűlés berekesztése után, 1705 szeptember 28-án kelt.³¹ Ha összehasonlítjuk ezt a latin kéziratot az Egerben kiadott nyomtatott Hadi Edictummal, akkor a következő eltéréseket állapíthatjuk meg: az eredeti egri magyar edictum XII. Titulusra tagozódik, ez utóbbi latin csak XI-et sorol fel, mert a III. Titulus anyagát bedolgozta a másodikba. Az első titulus magyar szövege 54 articulusból áll, a latiné csak 40-ből. Bár a II. titlust szaporította a törölt III. titulus anyaga, a latin szöveg mégis egy articulussal kevesebbet ad, mint a magyar. Ennek magyarázata az, hogy több rokon-tartalmú pontot egybeolvasztottak. A többi fejezetek ezután már tartalmilag és beosztás tekintetében teljesen azonosak mindkét variánsban. Csupán a magyar VIII. pont (latin VII.) titulus címében találunk változtatást. A magyar ennek „A Quártályrul“ címet adja, a latin „Hibernys“, azaz kifejezetten téli táborozásról beszél, de a szövegben nincs változás. E Kolinovics-féle fordítás tehát 1705 szeptember 28-ról van keltezve, és lényegében a május 1-i szabályzaton alapuló Ónód-i Edictum Universale szövegét adja.

³¹ Az Egyetemi Könyvtár „Gabriellis Kollinovicis Senquiciensis: Fulcrum Commentariorum de rebus Ungaricis“ kötetében található. Egyetemi Könyvtár. G—87. sz. Senkvicz. 1742.

b) Az Ónód-i Edictum Universale egyik megtalált példánya, az Ónód-i szabályzatok keltezési napjával látott napvilágot, de a szöveg végén a Szécsény-i keltezés olvasható.³² Az Ónód-i Hadi Regulák és Artikulusok szóról-szóra tartalmazzák ennek a Szécsény-i kiadásnak teljes szövegét. A nyolcadrét alakú füzet XI. articulusból áll. Bevezetésében elmondja, hogy az Ónódon 1707. pünkösd hetében tartott session (ülésen) terjesztették elő. Címe ugyanaz, mint az Ónód-i ilyen tartalmú kiadványnak, azaz: A Magyar Országos Confoederalt Nemes Statusok és Rendek Részéről szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és Törvények. A XI. titulus végén a keltezés: Datum Szécsénij... Die vigesima octava Septembris Anno millesimo septingentesimo quinto. (1705. szept. 28.) A hivatalos Ónód-i szabályzat ezt megtoldja egy XII. titulussal, a „Hadi, törvényes Processusról”. Természetesen ebben a szécsényi keltezés már nincs feltüntetve. Kolinovics tanulsága és az Ónód-i edictum Szécsény-i keltezése azt bizonyítja, hogy az Edictum Universale már a Szécsény-i országgyűlés idején készen állt, de elfogadására az ismertetett okok miatt nem került sor. Az összes körülmények tisztázása a kutatás legfontosabb feladata.

4. A kuruc szabadságharc edictumainak ügyében 1706 áprilisában egy eddig kellően fel nem derített fordulat következett be. Ráti Gergely, Rákóczi egyik belső emberének Károlyihoz írt leveléből³³ az tűnik ki, hogy szokatlanul erős hangon bírálja a múlt évben, tehát 1705-ben kiadott egyik szabályzatot, annak bevonását és megsemmisítését rendeli el, mert abban több olyan intézkedés is szerepel, amelyek a népjog és a haza törvényeivel ellentétben állanak. A különösen fontos levél teljes szövegében így hangzik:

„Az elmúlt napokban Hadadi uram udvarhoz jöven, Nagyságod parancsolatlyából, azon alkalmatossággal a' cancelláriára divertált, a' halott szeme eleiben akadot bizonyos, mégh tavallyi esztendőben reprobált edictumoknak imprimált exemplárjai, melyeket látván csak inportunuskodott, hogy adjunk neki is azon exemplárokból vagy hármat, noha eleget mondották a cancellisták, hogy annyit téssen, mintha harmadévi kalendáriumot vásárolni akarna. De ugyancsak importunitássával extorqueált azon Kancellistáktul négyet. Én penigh nem úgy tartom, mint harmadévi calendáriumot, hanem minth kegyelmes urunknak és magyar nemzetnek prostitutiójára való állapotot lenni azon irreflexióval imprimált törvényt, melyet kegyelmes urunk anatemizált és hadi bírónak volt lecskéje. Én is a' melly cancellista oka volt, hogy Hadadi uramnak adatot ezen négy ezemplár, árestomba tétettem.

Nagyságodat azért alázatosan kérem, vetesse vissza eő kegyelmétől és hányassa tűzre. Várok minden órán Gróff Berchényi uramtul eő

³² Thaly I. m. 295–296. o. RMK. 1734/a.

³³ Károlyi Levéltár. Fasc. B. Nr. 35. 1706. ápr.

nagyságától Nagy Szombatbul új imprimált edictumoknak egy néhány copiáját, akkor a' kinek fogh illetni. Mert a' felől írt edictum forma törvényekben igaz elég jó is, de sok absurdumok inseráltattak közben, némellyek contra jus gentium, némellyek contra legis patriae és ugyan akkor állottam vala mostani hivatalomba, s hozzám hozták volt pro authenticatione, subscribáltam vala is egy néhányat, de relegálván, az után repraesentáltam az méltóságos fejedelemnek és igen reprobáltatot. Kérem iterato is Nagyságodat, ha szintén Hadadi uram szokássa szerént valamellyet azok közül kiadot vólt is kezébül, rehabeáltassa Nagyságod, mert csak confusio származhatna belőle.

Agriae, die Aprilis 1706.

Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Ráti Gergely.“

A levél tartalmából a következőket állapíthatjuk meg: valamelyik 1705-ben kiadott szabályzatnak nem lehetett sok becsülete, mert már a fejedelem irodájának emberei is lekicsinylőleg beszéltek arról („...mintha harmadévi kalendárium...“). A levélíró, Ráti ennél határozottabban elítéli ezt a kiadványt, amelyet a Fejedelem is „anatemizált“..., azaz erősen kifogásolt, mert az a magyar nemzet lebecsmérlésének (prostitutiójára való állapot) tekinthető, ha ilyen... „irreflexióval“..., azaz gondatlansággal, helytelen módon fogalmazott törvényt bocsátanak ki. Ez az ügy most az... „hadi bírónak leczkéje“... volt. Utóbbi kijelentés vagy azt tartalmazza, hogy a hadi bíró feladata ezzel foglalkozni, vagyis ezt a helytelenséget eligazítani, vagy pedig azt, hogy ezért a hadi bírót megleckéztették. Ezért a tavaly kiadott példányokat sürgősen vissza kell vonni, és megsemmisíteni. Az új, Bercsényitől átfogalmazott helyes szövegű példányok hamarosan beérkeznek, akkor azokat mindjárt kiadják. Igaz ugyan, hogy van azokban a törvényekben... „elég jó is“... de sok absurdum is belecsúszott, ezek a jus gentium és a leges patriae határozványiba ütköznek. Amikor hitelesítésre ezeket a Fejedelem irodájába hozták, Ráti néhányat alá is írt, de azután még egyszer áttanulmányozva az írást, figyelmeztette erre a Fejedelmet, aki erősen kifogásolta ezeket. Az irodában megforduló Hadadi látta ezeket a példányokat, s kierőszakolt azokból néhányat. Ezeket kellene tehát sürgősen visszaszerezni, mert csak... „confusio“... származhat a dolgokból.

Jogos tehát az a kérdés, melyik lehetett az az 1705-ben készült edictum, amelynek hatálytalanítását Rákóczi sürgősnek tartotta, és mik voltak azok a részletek, amelyek a népjoggal és a haza törvényeivel ellentettek? 1705-ből csak két szabályzatot ismerünk, amelyek nyomtatásban megjelentek: a már tárgyalt 1705 május 1-i Edictum, és a másutt is-

mentetésre kerülő várparancsnoki instrukció.³⁴ Ez utóbbiban semmi, a haza törvényeit, vagy jogi kérdéseket tárgyaló határozvány nincs, tehát csak a másik, egri edictum — az 1705 május 1-i — esetleg valami későbbi szabályzat kifogásolásáról lehetett szó. Mivel 1705-ből más edictum megjelenéséről nincs tudomásunk, csak az egri edictum marad a vizsgálódás tárgyául. Ebben azonban a leggondosabb összehasonlító elemzés sem tud olyant felfedezni, ami a népjoggal, sőt a haza törvényeivel ellenkezne. Éppen ezért jutottunk arra a következtetésre, hogy a Ráti-féle levélben tárgyalt helytelen szövegű szabályzat kérdését továbbra is nyitva kell hagynunk. A Ráti-féle levél utolsó részében azt olvassuk, hogy a hozzá hitelesítés céljából hozott példányokat még egyszer átvizsgálva neki is aggályai lehettek, mert azokat újból bemutatta Rákóczi-nak, aki azokat „...igen reprobálta...“ Ezért figyelmezteti Károlyit, hogyha Hadadi „...szokása szerint...“ (valószínűleg felületességből) ki is adott volna néhányat kezéből, sürgősen vonassa vissza azokat. Az eddig napvilágra került adatokból tehát csak azt következtethetjük, hogy a Rákóczitól „incriminált“ szövegrészekkel szerkesztett füzetből végül egy példány sem forgott közkézen.

5. 1706-ban csak egy nyomtatott edictum megjelenéséről tudunk. Ismeretes, hogy Rákóczi egy percre sem tett le a szabályzatok állandó javíthatóságáról, és tekintélyes időt fordított tökéletesítésükre, terjesztésükre. Ennek nyoma a Nagyszombatban 1706 novemberében kiadott szabályzat, amely a magyar nyomdatechnika fejlődéséről is tanúskodik. Kis oktávalakú füzet, 22 oldalon, 47 pontban foglalja össze *Hadi Regulák avagy Articulusok* címen a hadirendtartás legfontosabb határozványait.³⁵ A bevezetésben indokolja e kiadás szükségességét: „Előre látuk, s annyival inkább már tapasztaltuk is, hogy a jó rendtartás és annak bizonyos igazgató regulái nélkül, a hadakozásnak hasznosan és boldogul folyni nem lehet“.

Az I. pont a szolgálati időt határozza meg. Mindenki köteles addig szolgálatot teljesíteni, amíg a haza szabadságát megnyeri. II. Más ezredbe átlépni tilos. Tiszt becsületét, közlegény életét veszti, ha ezt engedély nélkül teszi. III. Ha szolgálatát engedély nélkül elhagyja, ugyanígy bűnhődik. IV. Veszekedés, „visszavonás“ egymás közt tilos. V. Ha valaki fegyverét, lovát elhagyja, vagy kártyán, kockán elvesztegeti, — akkor a nyerőt is, a veszítőt is fetakasztják. VI. Fejét veszti, aki előjárójára fegyvert fog, vagy őt becstelen szóval illeti. VII. Fejvesztés jár az őrszolgálatból engedély nélkül való eltávozásért. VIII. Őrszolgálatban elkövetett hanyagságért szigorú büntetés jár. IX. Ha egy cirkáló járőr egy, az őrhelyéről eltávozott katonával találkozik, vagy azt őrségen alva találja, azonnal megölheti. X. Az őrségnek, a parancsnok en-

³⁴ Lásd 43. jegyzetet.

³⁵ OSzK., RMK. I. 1718. szám.

gedélye nélkül tilos az ellenséggel beszélni. Ezért is fejvesztés jár. XI. Puskaport, golyóbist és az ország egyéb javát maga hasznára fordítani tilos. Az ilyen embert „minden irgalom nélkül rút és gyalázatos halál” éri. XII. Aki kémet rejtget „négygé vágattassék”. XIII. Harc idején elszaladó, vagy harcolni vonakodó ugyanígy bűnhődik. XIV. Felesleges vakmerősködés, parancs nélkül ellenség földjére való lecsapás, ha ezzel maga kárát okozza, — halállal bűnhődik. XV. Parola kiadás után mindenki szállásán legyen. Ha az utcán járó a jelszót nem tudja, — fejét veszti. XVI. Takarodó után a táborban csend legyen. Kiabálókát, zajongókat szigorúan büntetik. XVII. Éjjeli dorbézolás, korcsmázás szigorúan büntetetik. XVIII. Aki fegyverszüneti időben lármát indít, vagy fegyverét ellenség felé kilövi, — fejét veszti. XIX. Fosztogatásért akasztófa jár. Kisebb kártételért „ha csak egy garas árrát érő is”, kemény megpálcázás. XX. Falukat felverni, engedély nélkül zsákmányolni büntetés terhe alatt tilos, az okozott kárt meg kell téríteni. XXI. Idegen jövevényt, ismeretlen embert a parancsnok vagy hadbíró tudta nélkül szolgálatba venni szigorúan tilos. XXII. Más hadiember katonáját elcsalni, kemény büntetés terhe alatt tilos. XXIII. Hátas lovakat szekérbe fogni, hogy ezzel maga hasznára kereskedjen, — szigorúan tilos. XXIV. A táborba élelmet behozóktól semmit sem szabad elszedni, ezért kemény büntetés jár. XXV. Ugyancsak kemény büntetést kap, aki a táborból kimegy, hogy az oda közeledő kereskedőktől előbb megvegyen valamit. A megvett portékát elkobozzák. XXIV. A táborban eladható élelmicikkek és egyéb áruk eladási árát a hadi bíró vagy a parancsnok szabja meg. XXVII. Ha ezt kijátszva történik vétel és eladás, a vevő és az eladó is szigorú büntetést kap. XXVIII. Gonosztevők letartóztatására küldött katonákat gúnyolni tilos. Úgyszintén tilos az „igazság célját véghez vivő személy” azaz tömlőctartó és hóhér személyjét becsmérelni, vagy kicsúfolni. XXIX. Ezeres kapitány becsületesen jelentse adott alkalomkor, hogy ezeréből hány személy hiányzik? Tilos polgári lakosokat csalárd módon „bemustrálni”. XXX. A várat, erősséget feladó kapitány becsületét és fejét veszti. XXXI. Ha a tizedesek vagy közvitézék észreveszik, hogy a parancsnok a várat az ellenség kezébe akarja játszani, joguk van őt letartóztatni, s a legközelebbi parancsnoknak átadni. XXXII. Válságos időben a várparancsnok személyesen legyen jelen a kapuk nyitásánál és csukásánál, és éjjel minden katonáját a várban összegyűjtve tartsa. XXXIII. Idegeneket a várba bocsátani tilos. Bebecsátást kérők is csak egyenként, vagy kis csoportokban jöhetnek be, de csakis a parancsnok engedélyével. XXXIV. Aki prédálás céljából ellenség földjére megy, fejét veszti. XXXV. Ugyanezt a büntetést kapja a katona, ha őrségre kijelölve nem megy oda. XXXVI. Ugyanígy jár az őr, aki nem várva be a felváltást, otthagyja a helyét. XXXVII. Ha valaki az őrszolgálatot részegség, kocka- vagy kártyajáték miatt elmulasztja, — fejét veszti. XXXVIII. A várból senkit sem szabad magán-

ügyekben ide-oda küldözgetni, vagy a várból kiküldeni. XXXIX. A várban talált portékát azonnal be kell jelenteni, máskülönben lopásnak számít. XL. Ha közvitéz zsoldját, fegyverét megkapja, és anélkül jár, — börtönbe kerül. XLI. A várban veszekedést, zenebonát, támasztani tilos. Ha valaki verekedés közben társát fegyverrel megsebzí, — kezét veszti. XLII. A várbeli munkák alól magukat kivonók szigorú büntetést kapnak. XLIII. A kapitány, hadnagy, tizedes az alatta lévőket szüntelenül oktassa, harcra alkalmasakká nevelje, fegyverkezelésben gyakorolja. XLIV. Vitézek, tizedesek tisztjeik iránt becsülettel viseltessenek, alantasaikkal pedig tisztességesen bánjanak. Az az ellen vétők hadbíróság elé kerülnek. Zendülést, pártütést rendezőket le kell tartóztatni, és a parancsnokhoz kísérni. XLI. Istenkáromlás, szentek becsémrlése, ördögösség, boszorkányság, káromkodás, gyilkosság, paráznság, lopás, útonállás, diplomok, temetők, parochiák, iskolák, házak, majorok, falvak és városok felprédálása, kifosztása, felégetése halálos büntetéssel jár. XLVI. Ha valaki mindezeket az articulusokat be nem tartja, becsületét veszti, az ilyen embert le kell tartóztatni, és a parancsnok elé vinni. XLVII. Ezeket az Articulusokat a tiszték a seregek előtt gyakran és behatóan magyarázzák, felolvassák, megértessék. A rendelkezések nemtudása, vagy részszegség nem mentesíti az illetőt a büntetéstől.

Ha összehasonlítjuk ezt a szabályzatot az 1705 május 1-i Egerben kiadott szabályzattal, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy ez lényegében a régi szabályzatnak rövidebb, szabatosabb fogalmazványú, tehát tábori szolgálatban való használatra alkalmas kivonata. Feltűnő itt is a legkisebb vétséget követő büntetés szigorúsága.

A szabályzat gyakorlati alkalmazása érdeklí leginkább a hadtörténetírást. Adatok széleskörű feltárásával ez az érdeklődés könnyen kielégíthető.

6. Az edictumok hosszú sorát a szabadságharc másik kiemelkedő katonai eredménye, az *Edictum Universale*³⁶ zárja be. Ezt is a tapasztalat formálta a kurucok hatalmas alkotásává. Elfogadásáig sokkal világosabban végig kísérhető a fejlődés vonala, mint a Regulamentum esetében. Magyarázza ezt az, hogy e téren több volt a tapasztalat, komolyabb előmunkálatok, évszázados hagyomány alapozta meg végső formábaöntését. Az edictum szabályzatfajta nem olyan sokrétű, mint a regulamentum, ezért könnyebben meg lehetett találni bennük az egész hadsereget érintő közös vonásokat.

Az *Edictum Universale* (Hadi-törvénytár) címe: *A Magyar Országí Confoederált Nemes Statusok és Rendek részéről szabott Hadi Regulák,*

³⁶ Thaly idézett munkájában részletekbe menően ismerteti a szabályzat szövegét. Megtalálható OSZK., RMK. 1734 sz. alatt.

Articulusok, Edictumok és Törvények. XII. Titulusra tagozódik. A titulusok tartalma nagyjából az előbb kiadott hasonló tárgyú munkákkal.

Az I. titulus 53 pontban beszél „A czégeres vétkekről, a büntetésekről, és némely hadi successiokról“.

II. Titulus (17 pont). „Mindenféle Vitézlő Rendeknek magok alkalmaztatásokról“.

III. Titulus (8 pont). „A Strázsálásról.“

IV. Titulus (5 pont). „A tábor megindulásának módgyarul.“

V. Titulus (13 pont). „A zászlóikat elhagyókrul, szökökrül, Passus nélkül járókrul.“

VI. (24 pont.) „Az erősségnek fel-adásáról, meg-egyezéséről, ellen-séggel való összemenésről, Correspondentiáról, beszéllgetésről, árultatásról, kémekről.“

VII. (8 pont.) „A Quártélyrul.“

VIII. (4 pont.) „A Gyujtogatásrul.“

IX. (pont.) „A Fegyver- és Hadi eszközök gondviseléséről.“

X. (7 pont.) „A Mustráról.“

XI. (18 pont.) „A Bírónak tisztirül és némely környül álló dolgokrul.“

XII. (37 pont.) „A Hadi Törvényes Processusról.“

Ez az utolsó XII. titulus különösen érdekes és fontos. A többi titulusban elmondott határozványok rövidebb-hosszabb fogalmazványban már megjelentek a régebbieken, de a XII. pont a magyar haditörvény-szék és a katonai büntető perrendtartás első nyomtatásban megjelent összefoglalása. Szabályozza az idézéseket, illetékességet, a hadbíróságok ügymenetét, fellebbezések módját: rendelkezik a védőkről, a rabokkal való bánásmódról, büntetések kiszabásáról, testi fenytésekről és a pénz-bírságok kezeléséről. A hadbírói tevékenységet szabályozó utasítás záradéka így szól: „... Mely Hadi Edictumunkat és törvényeinket, hogy mindazon felül megnevezett fő-, közép-, alsó Renden lévő Hadi Tiszteink megtartsák, s az alattok valókkal is megtartassák és Executióba is vegyék — intimálljuk mindeneknek és kemény indignationk alatt hadgyuk és parancsollyuk is.“

Az edictumok számos kérdése ma még megoldatlan. Valószínű, hogy újabb edictum előkerülése már nem fogja gyarapítani az itt ismertettek számát, mégis a kutatók munkája nem zárható le. Főként arra kell választ adnunk a továbbiak során, hogy miként érvényesültek az edictumok elvei a gyakorlatban, mennyiben járultak hozzá az ütőképes, fegyelmezett kuruc hadsereg megeremtéséhez, megszilárdításához.

c) *Regulamentum Particulare*

A kuruc hadsereg fizetésének, élelmezésének, felszerelésének intézésére Rákóczi a Hadi Commissáriátust még a Szécsény-i országgyűlés előtt megszervezte.³⁷ Elére országos főcommissáriusul Csáky Istvánt nevezte ki. Csáky mellé fizető, élelmező, ruházó, tüzérségi főcommissáriusokat küldött, kiknek irányítása alá kerültek a commissáriusok, helyetteseik és kiegészítő beosztottaik. A Hadi Commissáriátus fizetéséről Rákóczi 1705 január 29-én intézkedett.³⁸ Beosztását, szervezeti felépítését egy projectum szabályozta,³⁹ mely a Hadi Commissáriátus következő szolgálati helyeit jelezte meg:

Fő commissárius,
Vice commissárius,
Subalternus commissárius,
Secretarius,
Perceptor,
Szekérmester,
Registrator,
Cancellista.

Elrendelte, hogy a megyei commissariusok a központi szervtől függenek, „hogy annyival is inkább az commissariatusság küldendő dispositiói végben mehessenek, és az districtusokban condescendáló vitézlő rend jobb móddal a' szegénység kárán kívül continuálhattya uttyát.“ Természetesen nem tartozik tanulmányunk tárgyához e szervezet részletes ismertetése, feladatkörének leírása. E rövid bevezetésre is csak azért volt szükség, hogy egy újabb szabályzatfajtának ismertetését elvégezhessük. Főleg a commissariatús tevékenységét szabályozta Bercsényi 1706 december 5-én Bajmóc várából keltezett *Regulamentum Particulare*-ja.⁴⁰ Ennek a szabályzatnak érdekessége, hogy félhasábosan, két nyelven (magyarul és latinul) jelent meg nyomtatásban. A latinnyelvű szöveget megtaláljuk Kolinovics említett kéziratában is 1706 december 8-i keltezéssel.⁴¹

A szabályzat főként közigazgatási jellegű intézkedéseket tartalmaz és a quartélyokban, táborokban szükséges utasításokat teszi közzé. A nagy negyedréti alakú füzet félhasábosan, latin és magyar nyelven, 21 pontban foglalja össze mondanivalóit, „melyeknek megtartására mind az egész Hadak, mind pedig az Vármegyék ugy az Commissariatúság is

³⁷ Takács János: Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. (Zalaegerszeg 1941.) 13. o.

³⁸ Rákóczi a Hadi Commissariatushoz O. L. Lymb. Ser. I. 1705. Fasc. 73. Közli: Takács. U. o.

³⁹ „Projectum az hadi commissariatusság felállításáról, és az haza szolgáltatásának előmozdítására czéllozó dolgoknak következendőképpen való folytatásáról.“ Ráday: (?) fogalmazványa. O. L. M. Kamara. Div. instr.

⁴⁰ OSzK., RMK. 1723.

⁴¹ Lásd: 31. jegyzetet.

keményen köteleztetnek.“ A bevezetés további szövegéből kitűnik, hogy ezt a szabályzatot Bercsényi fogalmazta és nyomtatásban való kiadását engedélyezte.

A regulamentum első pontja arról szól, hogy a companiákat legfeljebb két-három helyre felosztva szabad beszállásolni. Minden szálláson tiszt jelenléte kötelező. 2. A kvártélyokat a kerületi biztosok és a vármegyei tisztek osszák szét, válogatni nem szabad. 3. A lakosságot zaklatni szigorúan tilos. Pénzt tőlük nem szedhetnek. Lóabakra havonta egy lónak harmadfél pozsonyi szaput és „tékozlás nélküli“ szénát kérhetnek. 4. Alomnak csak szalmát szabad használni. 5. A katonának egy hónapra 1 köből „élet“ (gabona) kenyérré, hetenként 5 font hús jár. A főzést a házigazda végzi. Költségeit a commissarius és a vármegye viseli. Ha a katona ezen felül követel valamit, azt a zsoldjából kell levonni. 6. Kisegítésül más községeket is igénybe lehet venni, a fent említett hivatalos személyek szabályozása szerint. 7. Minden regimenthez e célból a vármegye 1—2 biztost rendeljen ki. 8. Minden körzetben egy generális intézi a hadi dolgokat, szállásügyeket, és az ő gondja a fegyelemre felügyelni. 9. Minden generális mellé, mint a vármegye összekötő szerve, — egy hadi commissarius lesz beosztva. 10. Minden ezredparancsnok részletes létszámtáblázatot készít emberekről, lovakról, s az élelem eszerint lesz kiutalva. Minden szaporulatot a hadbiztosnak kell bejelenteni. Ha ezt elmulasztja, az új emberek nem kapnak ételmelet. Ez az intézkedés nem vonatkozik a reguláris seregekre, csupán a mezei hadakra. 11. A reguláris hadak tisztjeinek járandóságát külön kell meghatározni. Különösen az idegen nemzetiségű tisztektől nem lehet kívánni, hogy úgy bíraltassanak el, mint a többiek. Ezek akkor is megkapnak mindent, ha történetesen nem tartózkodnak ezredüknél. 12. Minden ezredet két hetenként legalább egyszer kell mustrálni. 13. Az ezredek furirjai (írnok) a mellérendelt commissáriussal mindenről ellennyugtát (contra-quietantiát) állítsanak ki. Az ezredek kvártélymestere és a főbb hadi biztosok havonta a valóságnak megfelelő számadást készítsenek. 14. A mustrák előtt a hadi biztos az ezredektől kijelölt megbizottak jelenlétében az előfordult kihágásokat, panaszokat kivizsgálja, elintézi. Ezek a legközelebbi elszámolásnál lesznek kiegyenlítve. Erről jelentést tesznek a generálisnak, és a kárt a felelős személyek fizetéséből levonják. 15. Ha a sereg szállásáról elvonul, jelentést küld a generális mellé beosztott hadi biztosnak, ez viszont az útvonalon fekvő megyék, községek biztosainak, hogy az ellátást szabályozzák. Régi kvártélyuktól, — amíg oda vissza nem térnek, — semmi ellátást nem vehetnek fel. 16. Ha sürgős esetben e szabályozást nem lehet betartani, minden intézkedésre hivatott személy úgy rendelkezze, „hogy a Haza szolgálatja fogyatkozást ne szenvedjen.“ 17. Szekereket magáncélokra igénybevenni tilos. 18. Passus nélkül a katona nem járhat ide-oda. A lakókat zaklató csavargókat le kell tartóztatni és az ezredhez kísér-

tetni, ahol szigorúan büntetik. A „meg fogó“ kapja a letartóztatott egyén egy havi zsoldját attól a regimenttől, amelyhez a csavargó tartozik. 19. Szabályozza, hogy kinek van joga passusokat kiállítani. 20. Ezt részletesen ki kell hirdetni és megmagyaráztatni a vármegyékben, hogy minden község és város bírni tudja, hogy az ő területükön milyen igazolványok érvényesek. Az utolsó 21. pont buzdítja az egész katonaságot a rendszabályok lelkiismeretes megtartására. Ezért mindenki egyformán felelős. A szabályok be nem tartása és az ellenőrzés lazasága büntetés-sel jár.

E Regulamentumot azért ismertettük, mert katonai szabályzat, és a kuruc hadsereg egyik fontos szervének működéséről tájékoztat. Nyomatásban megjelenése nagy fontosságát igazolja.

Megállapíthatjuk nyugodtan, hogy a kuruc hadsereg gazdasági-közigazgatási, egyszóval hadtáp munkájával eddig igen keveset foglalkoztak kutatóink, s még a legfelsőbb szervek írásos, de nyomtatott szabályzatai is feltáratlanul maradtak. Megfeledeztünk tehát a hadsereg egyik legfontosabb alkotó eleméről, a háború sorsát eldöntő egyik alapvető tényezőről. Erre hívjuk fel most a figyelmet.

d) Egyéb szabályzatok.

Nemcsak a hadsereg szervezésére, fegyelmezésére fordítottak gondot a szabadságharc vezetői, s főként Rákóczi, hanem a katonai élet egyéb részletkérdéseit is figyelemmel kísérték. Számos kiadott, de még több kiadatlan alkotás őrizte meg mindenre kiterjedő gondoskodásuk nyomát.⁴² Jórészők a várak védelmével, a tábori szolgálattal, katonai intézmények működésével foglalkozik. Ezek közül ismertetünk néhányat, a fontosnak tartott katonai szabályzatokat.

1. Várvédelmi utasítások.

1705 május 1-én, az egi edictummal együtt látott napvilágot az *Instructio* címet viselő utasítás,⁴³ mely a várparancsnokok hatáskörét szabályozza, és a várak védelmének kérdéseivel foglalkozik. Az *Instructio* cím alatt hagyott széles helyre írták a címzett nevét és katonai beosztását.⁴⁴ Ennek kivonatos tartalma a következő:

Akire egy vár, vagy erősség védelmét bízzák, az tapasztalt, tanult

⁴² Kiadott és közölt szabályzatok: 1. II. Rákóczi Ferenc hadi rendelete a káromkodók ellen. Nyitra. 1705. aug. 29. H. K. 1892. 712—716. o. Közli: Veress Endre. 2. II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek 1704. október hó 22-én Vihnyén kelt rendelete, a tábori posta szolgálat ügyében. H. K. 1917. 150—151. o. Közli: Szendrei János. 3. II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvartartási szabályzata. Tört. Tár. 1881. 158—168. o. Közli: Thaly Kálmán, stb.

⁴³ Teljes eredeti szövegét közzétette Markó Árpád a Magyar Katonai Szemle 1931. februári fűzetében.

⁴⁴ A Hadtörténelmi Intézet Levéltárában található eredeti példányon Dessewffy Ferenc, Eperjes-i várkapitány nevét olvashatjuk.

hadi-ember legyen és a várat jól ismerje. Az előterepet gondosan tisztíttassa meg, az erősség minden részét, felvonóhidat, sáncokat, stb., jó karban tartsa: udvarán veteményes kerteket csináltatni, vagy marhákat legeltetni tilos. Csak egy kapu legyen nappal nyitva. A felszerelésben (ágyúokban, lafétákban, löszerekben) mutatkozó hiányokat azonnal pótolja, és évente tegyen jelentést a vár állapotáról. A titkos kijáratokat, alagutakat mindig használható állapotban kell tartani. A puskaport kettős lakattal ellátott helyen őriztesse, hogy el ne lopják. Ha csak földvállról van szó, az árokban elhelyezett paliszádákra (cölöpgátákra) különös gondot viseljen. Azokat élesre hegyezett végeikkel haránt veresse a földbe, és az árkot, ha kell, vízzel áraszsa el. De télen gondoljon arra, hogy a jégpáncélt feltörtesse. Az ellenséges ágyútól megrongált részeket haladéktalanul állíttassa helyre, s azokat a helyeket, ahol az ellenség előreláthatóan ágyút fogja telepíteni, rejtett aknákkal lássa el. A vár feladásáról csak akkor tárgyalhat, ha a sáncok, falak már földig le vannak rombolva. A várat hat hónapi tartalék eleséggel kell ellátni. Malmot tüztől és víztől mentes helyen állíttasson fel. Ellenséges körülrészes idején gyakran rendezzen kitöréseket, hogy az ellenséget elzavarja, s akkor annak sáncait azonnal tömésse be. A kitörő csapat ne távozzon messze a vártól. Ha a vár helyzete tarthatatlan, tisztességes elvonulást kérjen zászlóval, dob- és trombitaszóval, fegyverestől, ágyúkkal, mozsarakkal, úgy hogy senkit bántódás ne érjen, a várban maradó lakóságot sem.

Nagyon vigyázzon, hogy a várban összeesküvés, árulás ne készüljön. Titkos gyűlések tartása tilos, estéli dobolás után a városban senki sem járkalhat. A főbb helyeken őrségeket állítson fel, éjjel tiszti-járőrök vizsgálják meg a vár minden részét. Ünnepek idején a várkapukat be kell zárni. Vásárok tartása a várban tilos. Idegeneket a várkapitányhoz kell vezetni, a vendégfogadósok, kocsmárosok minden este írásban jelentik a hozzájuk érkezettek nevét.

Az őrszolgálatot, az őrváltások idejét a várkapitány szabályozza. A főstráza a várban őrködik, a fiókzstrázsák a bástyák külső szögletein, oly közel egymáshoz, hogy szóban érintkezhessenek. Télen egy, nyáron két óránként kerül sor felváltásukra. Éjjel szakadatlanul járőrök vizsgálják végig a belső vár és a külső erődvonalak minden zegét-zugát. A főstrázsamester minden este a kapitánytól megkapja a napi parolát, az őrség és a járőrparancsnokkal esti eligazításnál suttogó hangon közli azt, hogy az éjjel találkozó járőrök és őrségek magukat igazolják, és egymást felismerjék. A járőrök a meglátogatott őrségeken hagyjanak jelet, hogy a főstrázsamester abból másnap ellenőrizhesse ottlétüket. A kapuk zárása és nyitása a parancsnok meghatározása szerinti időben történik. Ha az ellenség közel van, a váron kívül nagyobb távolságra is kell vigyázó őroket küldeni. A város bizonyos pontjait előre meg kell határozni, ahova mindenki gyülekezik, ha hirtelen riadó vagy más mozgolódás keletkezik.

Ha a várban zendülés támad, a lakosságot a terekre kell terelni, és ott tartani, amíg a zendülés lecsillapul. Tűzvészkor az örök helyükön maradnak, a tűzoltás a lakosság kötelessége. Az ór háromszor kiáltja „ki vagy?“, ha valaki közeledik feléje, s ha harmadszor sem felel, löje le. A lövés zajára a legközelebbi őrség fegyverbe lép, a tiszt megtudja a lövés okát, és azt jelenti a kapitánynak.

Az Instructiohoz hasonló várvédelmi utasítások nem szorosan vett katonai szabályzatok, éppen bizalmas jellegük miatt. Nyilván az egyes utasítások a várak sajátosságainak megfelelően módosultak, és az Instructio csak az általános elveket határozta meg. De speciális feladatát figyelembe véve is katonai szabályzatként kell kezelnünk.

A várvédelem sajátosságainak szép példája az a hosszú utasítás,⁴⁵ amelyet 1711 február 10-én adott ki Rákóczi Salánkon, 11 nappal az országból való végleges távozása előtt. Ekkor már csak a Munkács-i vár volt a kurucok kezében, s Rákóczinak az egyetlen reménye, hogy ez az utolsó mentsvár kitarthat addig, amíg ő az I. Pétertől remélt segítséggel visszatér. Ez az utasítás, amelyet a Munkács-i vár parancsnokának, Rochefort Ferenc francia-kuruc őrnagynak adott, persze nyomtatásban már nem jelent meg, pedig tartalmánál fogva nemcsak a Munkács-i vár védelmét szabályozza, hanem mint kitűnő, minden részletkérdésre kiterjedő várvédelmi szabályzat, általános érvényű.

VII fejezetre tagozódik. Az I. *a lassú obsidiurul, avagy bloquadról szól, és igen bölcsen állapítja meg, hogy a hosszú ostrom és körülzárás ellenszere: „... a jó rakott profuntház, malmoknak conservatioja, a sütő-és épületre való fáknak behordása, marhák, füstölt és sós-hús beszerzése.“ Különösen lelkére köti a várparancsnoknak, hogy a várőrségnek legalább egy esztendőre való ellátására szükséges „peszmeget“ (kétzersültet) készíttessen.*

A II. fejezet: *az belső seditio (zendülés) és practikák (titkos tárgyalások) eltávoztatásáról és ezek ellen való praecautiokrul intézkedik. Nagyon indokolt volt ez a gondoskodás, hiszen tudjuk, hogy a hadjárat alatt több vár és erősség azért jutott ellenséges kézre, mivel a vár őrsége összejártzott az ostromló hadakkal, és kieroszakolta a feladást.*

A III. fejezet: *Az erősségben való strázsáruul, czirkálásokrul intézkedik.*

A IV. fejezet: *A formális obsidiurul (körülzárás) és erővel való impetitorul (megrohanás) szól, s arra az eredményre jut, hogy egy jól felszerelt és eréllyel védett várnak nem kell félnie a szabályos ostromharcoktól, ennél nagyobb veszedelem a fegyelem megingása és az ellenséggel való csalárd „practica“.*

Az V. fejezet: *Az felső várakrul és azoknak oltalmáruul szól s megmagyarázza, hogy a vár legerősebb részét, a fellegráruul külön felszere-*

⁴⁵ Archivum Rákóczianum. III. köt. 572—590. o.

léssel kell ellátni, úgy, hogy ha az alsó vár az ellenség kezébe is jut, a felső vár legalább még egy évig tudja magát tartani.

A VI. fejezet: A Munkács-i vár bizonyos épületeinek állapotáról tájékoztatja a várparancsnokot, végül a

VII. fejezet: Az hadi commandorul és várbeli tiszték subordinatiojárul (alárendelés) intézkedik, megszabja a várban esetleg tartózkodó parancsnokok alá- és felérendeltségi viszonyát egymáshoz.

2. Tábori szabályzat.

Stepney angol nagykövet 1704 április 12-én jelentette miniszterének, Hedgesnek,⁴⁶ hogy nem csodálható, ha a magyarok nem bíznak a császárszárban. Ő maga is találkozott a császár udvarában egy szász hadnaggyal, aki eldicsekedett előtte, hogy most indul Magyarországra Rákóczi megölésére. 1704 május 17-én ugyanő azt is leírja,⁴⁷ hogy mi történt ezzel a bérgyilkossal. Rákóczi palotásai a fejedelem sátra körül egy gyanúsán ólalkodó embert fogtak el, aki bevallotta, hogy magas állású férfiak bérlették fel Bécsben a fejedelem meggyilkolására. Ez ugyanaz a szász hadnagy volt, akivel ő beszélt. Érthető, hogy a felháborodott nép azonnal karóba húzta a nyomorultat.

Ennek és hasonló eseményeknek a tanulságai tükröződnek az 1704 július 1-én kiadott instruccióban.⁴⁸ Címe „*Tábori Főstrázsamester és alatta való tábori strázsamesterék instructioja*“. Tíz pontban foglalkozik a tábori élet rendtartásával, a tábori szolgálat szabályaival. Pontosán tárgyalja az őrségek felállítását, magatartását, a „parola“ (jelszó) kiadását, a tábor felriasztását, a közlekedést a táboron belül és kívül. A felállított őr kötelmei a következők: 1. „Senkit magához bocsátani ne merészeljen, hanem egy puskalövésnyire magátul“ megállítsa a közeledőt. 2. „Ha pediglen háromszori megintése után a fiók-strázsának (felállított őrnök), azon cirkáló, vagy ellenség meg nem állana: azonnal vagy hozzá való lövéssel, vagy kiáltással lármát csináljon, maga pedig dandárjához magát vegye.“ 3. „Az fiók-dandáron való tiszt pedig a fiók-strázsának első intését meghallván: azonnal maga alattvalóit lóra ültesse és azokat egy sorban vévén, fiók-strázsájára nyargaljon.“ 5. „Azt is serio (komolyan) meghagyja, hogy se éjjel, se nappal, híre nélkül (engedélye nélkül) senkit is be ne bocsássanak. (a táborra).“ 6. „Az strázsákon kiállított tiszteknek pediglen meghagyja becsületi s tiszt elvesztése alatt: valamdig fel nem váltatnak, sem magok onnan eljönni, sem alattvalók közül akárkit is elbocsátani ne merészeljenek, sem senki czédula nélkül ki ne bocsássanak.“ 10. „Mindent valamit tud az jó rendtartásban, hazánk s magunk szolgálatjára valót, mind maga véghezvigye, s mind alatta

⁴⁶ Archivum Rákócziánum. II. osztály: I. kötet. 235—36. o.

⁴⁷ U. o. 272—273. o.

⁴⁸ H. K. 1895. 299—304. o.

valóival véghezvitesse. A büntetésben pedig minden személyválogatást, barátságot, vagy félelmet félre téve, mindenkben magunknak s felette való tisztei parancsolatait, az melyek országunk hasznára levők lesznek, kövesse.⁴⁸

A szövegből az látszik, hogy ez az utasítás elsősorban a főhadiszállás tábora számára készült, mert intézkedik a „...kiváltképen sátorunk körül...“ való szolgálatról, de tartalmi következtetések valószínűvé teszik, hogy a kuruc haderő összes táborainak szolt.

3. A Nemesi Testőrség szabályzattervezetei.

A Regulamentum Particulare címszó alatt már beszéltünk egy intézmény működését szabályozó utasításról. Ehhez hasonlítható — bár nyomtatásra nem került — az a négy szabályzattervezet, amely az 1706—7. években felállított testőrség működését kívánta irányítani. Ezt a testületet a Fejedelem azért állította fel, hogy a tisztikar magasabb katonai kiképzését elősegítse, és az arra alkalmas fiatal tiszteket a diplomai szolgálatra is előkészítse. E testőrcsapat, — amely állandóan a Fejedelem főhadiszállásán teljesített szolgálatot, — első ünnepélyes felavatása 1707. április 26-án történt Kolozsvárott.⁴⁹ A négy kézirat a testőrség szolgálati és egyéb viszonyaival foglalkozó, — valószínűleg egy nyomtatásban kiadásra tervezett általános szabályzat részlettervezete lehetett. Az első tervezetnek, mely *Az Nemesi Társaság Seregének rendi* címet viseli, Thaly 3 példányát találta meg, részben csonkán a vörösvári levéltárban, a Kemény-család Nagyenyed-i levéltárában, és a Kaprinay kéziratgyűjteményben.⁵⁰

Ez utasításoknak mintegy folytatását képezi az a kézirat, amelyet Thaly a sopronmegyei Szil-Sárkány községben a Badicz-család levéltárában lelt fel. A család egyik őse, Badicz Imre Rákóczi testőrcsapatában szolgált. Az ő iratai közt maradt meg ez a teljes kézirat a Fejedelem sajátkezű aláírásával hitelesítve. A kézirat a *Nemesi Társaság Edictuma* címen ismert, az Onód-i gyűlés alatt kelt, Onódon 1707. június 15-én. Ugyancsak Badicz hagyatékában található a harmadik és negyedik tervezet is, melyeknek címei: „*Az Nemesi Társaság törvényére tett connotatiok, mellyek szerint corrigáltassanak*“, és „*A Nemesi Társaság előtt elolvasandó punctumok az holnapi mustra alkalmatosságával*.“ Ugyancsak a Testőrség szervezési és ellátási kérdéseivel foglalkozik még egy rövid kézirat a vörösvári levéltárban, de már sokkal későbbi eredetű, 1710. októberéből való, „*Az Nemesi Compániának közönséges fogvatkozásiról*“ címen.

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy Rákóczi valóban behatóan és

⁴⁹ Thaly: I. m. 327—344. o. és Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc nemestestőrsége. Magyar Katonai Szemle 1931. évf. II. füzet.

⁵⁰ Thaly: I. m. U. o.

minden részletre kiterjedően igyekezett ennek a csapatnak életét, szolgálatát szabályozni, s ha ideje és alkalma lett volna mindezt egy nyomtatott szabályzat alakjában kiadni, — a magyar hadtörténeti irodalom még egy igen értékes munkával szaporodott volna.

A testőrszabályzatokkal kapcsolatban emlékezőnk meg egy rövid *gyakorlati szabályzat*-tervezetről, amelyet Thaly ugyancsak Badicz Imre, Rákóczi testőrének iratai között fedezett fel.⁵¹ Márki Sándor nagy Rákóczi-életrajzában facsimilében közzétette e vezényszavak jegyzékét. A gyakorlati szabályzatoknak nyomtatásban való kiadása abban a korban még nem volt szokásban. A harcéljárások, fegyverfogások, mozdulatok gyakorlati szabályozását rendszerint az ezredparancsnokok intézték a hagyományok útján szerzett tapasztalat és szükséglet szerint. Egész hadseregekre egyaránt kötelező, egységes gyakorlati szabályzatok csupán a XVIII. század elején készültek.⁵² Rákóczi hadseregében az ezredek, századok a császári seregben meghonosodott szabályok szerint végezték gyakorlataikat. Ezért az a 66 vezényszó, amelyet Thaly Baditz testőr iratai közt talált, a császári seregnél használatos vezényszavak fordítása. Valószínűleg a Forgách Simon, kuruc tábornagy könyvei közt meglévő császári regulamentum, az Exertitium Militare szerint készült. A megmaradt írás a puskával, karabéllyal való gyakorlatozás vezényszavait és a szakaszban való rendgyakorlatok kifejezéseit ismerteti. A magyar vezényszó gyakran csupán magyaros fonetikájú német kifejezés, vagy szószertinti magyar fordítás. Pl. a császári regulamentben: „Zugweise aufmarschieren!“ a kurucoknál: „Aufmasirozatok Czugweisz!“, vagy pl. a német szövegben: „Verdeckt vor dem Regen tragt Euer Kurzgewöhr!“ Rákóczi seregében: „Eső ellen földgyétek bé a fegyvert“ stb. Ez a Baditz-féle gyakorlati szabályzattöredék is azt bizonyítja, hogy Rákóczi a sereg életének és használhatóságának minden részletére kiterjedő figyelemmel szerkesztette útmutatásait.

A kuruc szabadságharc részszabályzatairól adott rövid áttekintésünk csak néhány fontos munkát ismertetett, főleg az eddig nyomtatásban megjelentek köréből. Ez a kép sem teljes, sok kiegészítésre szorul, miként a szabályzatok más fajtáinál is. Lappanganak még bizonyosan levéltárak mélyén hasonló alkotások, de vannak olyanok is, amelyek mellett eddig szótlannul, figyelmetlenül mentünk el.

*

A szabályzatok ismertetését, a kutatás jelenlegi állásának ábrázolását befejeztük. Tanulmányunk utolsó részében még egy probléma-

⁵¹ Thaly: I. m. 334. o. és Márki: I. m. II. kötet. 152—154. o. Századok. 1868. 740. o.

⁵² A császári hadseregben 1728-ig, a Regal-féle szabályzat kiadásáig (Regal: Regiment über ein Kayserliches Regiment Zu Fuss... Nürnberg, 1734) nem volt a hadsereg ezredeinek egységes gyakorlati szabályzata, hanem az ezredes saját belátása szerint döntött. 1737. március 1-én adták ki a III. Károlytól jóváhagyott első általános szabályzatot „Regulament und Ordnung... Wien 1737.“ címen. *Ujhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története. Bp. 1914. 42—43. o.

csoportra kívánunk rávilágítani, amely szervesen összefügg a fent ábrázolt kérdésekkel is: 1. Mit használt fel a Rákóczi-korszak elődeinek hagyatékából? 2. Milyen külföldi hatások érvényesülnek a megszületett alkotásokban? 3. Összefüggenek-e a szabályzatok más jellegű, de szintén katonai-tudományos munkákkal?

A Rákóczi szabadságharc katonai szabályzatai — egyéb alkotásokhoz hasonlóan — folytatják és betetőzik a XVII. századi örökséget. Kifejezésre jut bennük az erdélyi fejedelmek, Zrínyi Miklós, és a századvégi kurucmozgalom életerős hagyománya. Zrínyit először Rákóczi kora kelti életre.⁵³ Az egész generáció az Áfium bebizonyosodott igazságain tanul, fejlődik. A Zrínyihez való visszahajlás nem hátráltatja, de előrendíti a hadsereg szervezetének megszilárdításán fáradozó vezetőket. Zrínyi politikai hitvallás, a szavai szerinti cselekvés a nép szolgálatát jelenti. Forgách azért ajánlotta Rákóczinak az Áfium legelső nyomtatott példányát, mert a fejedelem „...nemcsak igyekszik a jó militaris disciplinát behozni, — sőt parancsolja s parancsoltatja máris!” Forgách szavai a valóságot idézték. Nem lehet szebb feladata a hadtörténetírónak, mint annak vizsgálata: hol érintkezik a szabadságharc katonai-irodalmi termése Bocskai, Bethlen, a Rákócziak, Zrínyi és Tholnai Mihály⁵⁴ alkotásaival, hogyan fejleszti tovább az ő gondolataikat e 8 év hősi erőfeszítése.

A kuruc szabályzatokban kétségtelenül kimutatható a fejlett külföldi munkák hatása. Nem szolgál másolásról, hanem tanulásról van szó, amikor Rákóczi és belső embere, Ráday Pál kezükbe veszik a legjobb külföldi alkotásokat.⁵⁵

A szabadságharc első éveiben Rákóczi legnagyobb segítségére az a szabályzat volt, melyet Palocsay György huszárcapitány szerkesztett.⁵⁶ Palocsay, Gombos tábornok császári huszárezredének századparancsnoka, magyar katonasága számára lefordította I. Lipót 60 szakaszból álló, latin nyelven kiadott hadi articulusait. Később ezután a császári haderő más alkotásait is behatóan tanulmányozta Rákóczi,⁵⁷ aminek számos nyomát találjuk. Tanulmányaira legnagyobb hatással a *Schola Militaris Moderna* című kézikönyv volt,⁵⁸ melyet az udvari hadak egyik

⁵³ Forgách gondozásában jelenik meg az Áfium első kiadása.

⁵⁴ Tholnai Mihály: Szent had, azaz lelki s testi szabadságokért fegyvert vont vitézek tüköre. Kolozsvár, 1876.

⁵⁵ A *Schola Militaris Moderna* egyik példányában Ráday Pál sajátkezű bejegyzése olvasható.

⁵⁶ Századok. 1873. 173. o. és Fejérfataky László: Lipót császár által kiadott katonai szabályok. L. A. K 1877 4. évf. (X. füz.) 164—168. p. A fordítás címe: „A Felséges Nagy Hatalmú Római Császár Magyar és Cseh Országoknak Királya Első Leopold . . . Hadi Articulusai.”

⁵⁷ Ennek nyomát látjuk Rákóczi kancelláriájának levelezőkönyvében, ahol egy 1706-ból származó Regestrumban ezt olvassuk: „Regulamentum militiae Caesareae, N. B. Pápai uramnak adtam 6.8-bris 1705, Szécsény alatt.” Archivum Rákócziánum I. köt. 8. o.

⁵⁸ Georg Andreas Böcklers: *Schola Militaris Moderna, oder neuvermehrte Kriegsschule*. Frankfurt am Main 1685. Georg Heinrich Oehrlingen kiadása.

ezredesével, *Szent-Iványi Jánossal* 1708-ban magyarra is fordíttatott.⁵⁹ Nem kerülhette el figyelmét az 1693-ban megjelent legjobb francia munka sem.⁶⁰ A kétségtelenül meglévő hatás fokáról most nem beszélhetünk, mert ehhez alapos összehasonlításra lenne szükség.

A katonai szabályzatok megjelenését a szabadságharc vezetőinek figyelmes tanulása előzte meg. Elmélyülten értékelték koruk hadművészetének állapotát, és ezért tudtak katonailag szakszerű, tudományos értékű alkotásokat teremteni. Forgách discursusai,⁶¹ Rákóczi legújabban felfedezett hadtudományi munkája,⁶² szép bizonyítéka ennek. A tractatus irodalomnak a hadiszabályzatokkal számtalan érintkező pontja, sőt felüllete van, de túllépnénk tanulmányunk célját, ha erről, — akárcsak futólagos — képet is igyekeznénk rajzolni.

Az ismertetett szabályzatok nem csupán a kuruc hadsereg szervezete és fegyelme, de a magyar művelődés és nyelvtörténet szempontjából is rendkívül értékes adatokat, emlékeket őriztek meg. Irodalmi hatásukra csak egy példát idéztünk, de ez is bizonyítja az irodalomtörténet- és a hadtörténetírás elmélyítendő kapcsolatának szükségességét.

Csak nyolc évet tekintettünk át, és mennyi kincsre bukkantunk? E harcok élet mindmegannyi pillanata merült fel a szabályzatok elrongyolt lapjainak forgatásakor. Éppen ez kötelez bennünket, hogy előkeressük nemcsak e nyolc év, de a megelőző, közel 200 év hasonló alkotásait is, mert bizonyos, hogy a szabadságért és függetlenségért harcoló hadseregek életét ezekből tudjuk leginkább megismerni.

A Rákóczi szabadságharc szabályzatainak tanulmányozása megerősíti bennünk azt a felismerést, hogy fegyveres erőink szigorú rendjét és magasfokú katonai fegyelmét, a csapatok harci tevékenységét békében és háborúban egyaránt szabályzataink biztosítják, mert egyik fontos sajátosságuk az, hogy bennük él nemzeti múltunk egész haladó öröksége.

⁵⁹ Szent-Iványi János levele Rákóczihoz 1708. ápr. 10. Eredetije az O. L. gyűjteményében. Rákóczi választ április 25-ről, eredetije a Jeszenák-család levéltárában. (OSZK. kézirattár. Prot. Rák. IV.)

⁶⁰ Ez a könyv 1693ban jelent meg Henry van Bulderen-nél.

⁶¹ A *Császár Ferenc* által kiadott (Pest 1848.) Rákóczi Discursusait (Kassa 1710.) Thaly Kálmán megállapítása szerint Forgách Simon tábornok írta. *Thaly Kálmán*: Gr. Forgách Simon mint író. Századok 1882.

⁶² Windisch Éva: Rákóczi Ferenc ismeretlen hadtudományi munkája. I. T. K. LVII. évf. 1—4 1953. 29—56. o.